

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra bohemistiky

HELENA TESAŘOVÁ
Česká filologie

SPECIFIKA FLEXE TOPONYM V SOUČASNÉ ČEŠTINĚ
Particularities in the flexion of toponyms in the Czech language
Magisterská práce

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.
Olomouc 2009

Prohlašuji, že jsem magisterskou práci vypracovala samostatně, pouze s pomocí literatury, která je uvedena níže, a že předložená práce obsahuje 115 920 znaků.

V Olomouci dne 25. června 2009

Děkuji PhDr. Ondřeji Bláhovi, Ph.D., za vedení diplomové práce
a doc. PhDr. Boženě Bednaříkové, Dr., za odbornou konzultaci.

Obsah

1	Úvod.....	6
2	Základní pojmy.....	8
2.1	Onomastika	8
2.2	Apelativa versus propria	8
2.3	Toponyma	9
3	Historie místních jmen	10
3.1	Hlavní typy místních jmen v češtině.....	10
4	Skloňování místních jmen.....	11
4.1	Mluvnické kategorie místních jmen.....	12
4.2	Maskulina	13
4.2.1	Maskulina zakončená na tvrdou či obojetnou souhlásku....	14
4.2.1.1	Genitiv singuláru	14
4.2.1.2	Lokál singuláru	15
4.2.2	Maskulina/feminina zakončená na měkkou či obojetnou souhlásku	16
4.3	Feminina	16
4.4	Neutra.....	17
4.5	Pomnožná jména	18
4.6	Jiná problematická jména	20
5	Nářečí českého jazyka.....	23
6	Jazykový korpus a korpusová lingvistika	24
6.1	Český národní korpus.....	26
6.1.1	Korpusy v rámci ČNK	26
6.1.1.1	Synchronní korpusy psaného jazyka	26
6.1.1.2	Diachronní korpus	28
6.1.1.3	Synchronní korpusy mluveného jazyka	28
6.1.1.4	Paralelní korpus	30
7	Vyhledávání místních jmen v ČNK.....	31
7.1	Metoda.....	31
7.2	Maskulina zakončená na tvrdou či obojetnou souhlásku	32
7.2.1	Genitiv singuláru	33
7.2.2	Lokál singuláru	37

7.2.2.1	Syntaktické funkce místních jmen	43
7.2.3	Shrnutí.....	43
7.3	Maskulina/feminina zakončená na měkkou či obojetnou souhlásku ..	44
7.4	Feminina	50
7.4.1	Feminina zakončená na -v a -m	50
7.4.2	Složená feminina s druhou částí -ves	53
7.5	Neutra zakončená na -í	54
7.6	Pomnožná jména	55
7.6.1	Místní jména zakončená na -y	55
7.6.1.1	Genitiv	55
7.6.1.2	Dativ	58
7.6.1.3	Lokál	58
7.6.1.4	Instrumentál	62
7.6.2	Místní jména zakončená na -ic(e)	63
7.7	Jiná problematická jména	65
7.7.1	<i>Dvůr Králové nad Labem</i>	65
7.7.2	<i>Králův Dvůr</i>	66
7.7.3	<i>Odolena Voda</i>	67
7.7.4	Kvantita u místních jmen <i>Rabí, Třebaň a Braník</i>	70
8	Závěr	73
9	Seznam použitých zkratk	75
10	Anotace	76
11	Seznam použité literatury	77
12	Seznam pramenů	78

1 Úvod

V této magisterské diplomové práci *Specifika flexe toponym v současné češtině* jsme se zaměřili na problematiku deklinace českých místních jmen.

Na základě analýzy textů *Českého národního korpusu* jsme sledovali, jak se skloňují česká místní jména (vybraná ze *Slovníku spisovné češtiny* z roku 2005 a z práce Aleny Polívkové *Naše místní jména a jak jich užívat* z roku 2007), jaké dubletní koncovky se v určitých pádech vyskytují (nejčastěji genitiv, lokál, rovněž dativ a instrumentál) a jaké jsou v jednotlivých pádech kvantitativní poměry mezi konkurujícími si tvary. Snažili jsme se také porovnat výsledky z psaných korpusů s tvary běžně mluveného jazyka, tedy tvary nadnářečními, v menší míře nářečními. Údaje o mluvených podobách místních jmen jsme získávali především ze slovníku místních jmen Ladislava Hosáka a Rudolfa Šrámka *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I, II*, slovníku Antonína Profouse *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I–V* a *Českého jazykového atlasu* (srov. Seznam použité literatury). Dále jsme se pokusili zjistit, zda na základě naší analýzy existují rozdíly ve skloňování místních jmen českých a moravských míst v rámci jedné skupiny (skupiny podle zakončení), např. *Břeclav/Čáslav*, *Jeseník/Mělník*, *Kroměříž/Dobříš*, *Klobouky/Diváky* apod.

Pracovali jsme s psanými synchronními korpusy (SYN2005 a SYN2006PUB). Korpusy mluvené (PMK, BMK, ORAL2006, ORAL2008 a psaný korpus KSK-DOPISY) mají kvůli nízkému výskytu místních jmen a celkově malému objemu dat spíše roli doplňkovou (ilustrace běžně mluveného jazyka).

Praktické části však předchází část teoretická, ve které jsme se zaměřili na vysvětlení základních pojmů, vytkli jsme specifické rysy vlastních jmen, především toponym. Prezentovali jsme zde skupiny místních jmen, které vznikly na základě stejného rodu a stejného zakončení (podle MČ II 1986, str. 366–378). Neméně důležitý teoretický základ tvoří historie toponym. Místní jména totiž patří k nejstarším

českým slovům, což je jeden z důvodů odchylek v jejich skloňování. Vlivem historického vývoje češtiny mnohá toponyma přecházela z jednoho skloňovacího vzoru ke druhému nebo měnila své rodové zařazení, a tím vznikaly dublety v jednotlivých pádech. V důsledku dalšího vývoje buď dublety vymizely a zůstal jen jeden tvar, nebo se častěji jedna dubleta stala dubletou hlavní a druhá získala spíše charakter místní, nářeční.

Je důležité si uvědomit, že *Český národní korpus* představuje pouze malou část jazykových dat, proto cílem této práce není jednoznačně určit, jak se skloňují či mají skloňovat místní jména, nýbrž sledovat na vybraných jménech možné tendence ve vývoji jazyka.

2 Základní pojmy

Pro lepší pochopení specifických rysů toponym, jejich postavení vůči ostatním jménům jak obecným, tak vlastním, uvedeme a vysvětlíme v této kapitole pojmy související s danou problematikou.

2.1 Onomastika

Onomastika je lingvistická disciplína zabývající se vlastními jmény, *proprii*. Zkoumá zejména způsob, jakým se *propria* tvoří, jaké mají postavení v rámci lingvistiky, ale také jak fungují ve společnosti. Největší rozvoj zaznamenala onomastika v 50. a 60. letech 20. století, kdy přestala být považována za vědu historickou a začala se řadit k vědám lingvistickým. (Šrámek 1999, str. 3–11)

Vlastní jména dělíme do několika skupin. Těmi nejzákladnějšími jsou antroponyma – osobní jména lidí (rodná jména, příjmení, přezdívky), chrématonyma – jména lidských výrobků, uměleckých děl apod., a konečně toponyma – zeměpisná jména neživých objektů a jevů v přírodě, které se vyskytují jak na zemi, tak mimo ni. (MČ II 1986, str. 346)

2.2 Apelativa versus propria

Hlavní rozdíl mezi apelativy a *proprii* spočívá v tom, že apelativum označuje třídu jevů, kdežto *proprium* označuje konkrétní, jedinečnou osobu, věc, místo apod. Taková funkce se nazývá individualizační. Kromě ní je *proprium* charakterizováno rovněž funkcí diferenciační – úkolem *propria* je odlišit od sebe dva či více objektů stejného druhu – a funkcí lokalizační, jež má zařadit daný objekt do mimojazykových skutečností, tedy do společenských, kulturních, ekonomických a jiných vztahů. (Šrámek 1999, str. 11)

Propria a apelativa jsou ve vzájemném, dosti těsném vztahu a pevná hranice mezi nimi neexistuje. Často totiž dochází k procesům apelativizace a *proprializace*. Apelativizace je proces, kdy se vlastní jméno postupem času stane jménem obecným. Jedná se především o antroponyma typu *Švejk* – *švejk*, *Röntgen* – *rentgen* a toponyma jako

Manchester – manšestr, Betlém – betlém nebo *Sodoma – sodoma*. U proprializace, jinak také onymizace, naopak vzniká vlastní jméno z apelativa – *písek – Písek, most – Most, svěrák – příjmení Svěrák*. V rámci proprializace rozlišujeme ještě proces transonymizace, který se týká dvou proprií (město *Praha* – loď *Praha*) a zahrnuje v sobě antroponymizaci (z toponyma *Opava* vzniklo příjmení *Opava*) a toponymizaci (z rodného jména *Markéta* vznikl název obce *Markéta*). (ESČ 2002, str. 347)

2.3 Toponyma

Věda zabývající se problematikou zeměpisných jmen se nazývá toponomastika.

Podle ESČ jsou toponyma „*vlastní jména pozemských objektů, které leží v krajině a jsou kartograficky fixovatelné v mapových dílech*“. (ESČ 2002, str. 491) Toponyma rozdělujeme do dalších upřesňujících skupin, a to podle druhu objektu. Choronyma, oikonyma a anoikonyma tvoří ty nejdůležitější z nich. Toto rozdělení není však jediné. Existují i jiné přístupy k problematice dělení toponym (např. Rudolf Šrámek v *Úvodu do obecné onomastiky* rozlišuje v rámci toponym jen oikonyma a anoikonyma, choronyma chápe jako podskupinu anoikonym; 1999, str. 163). K choronymům řadíme názvy přírodních a správních celků, jako je např. *Amerika, Sahara, Francie*. Oikonyma neboli místní jména můžeme charakterizovat jako jména osídlených či sídlištních celků, jejichž příkladem mohou být názvy *Olomouc, Lazce, dům U Tří lilií*. Anoikonyma neboli pomístní jména tvoří skupinu názvů neosídlených míst, tedy hor, řek, polí atd. (*Jeseníky, Odra, rybník Svět* apod.). (ESČ 2002, str. 490)

Pro velký počet zeměpisných jmen jsme se v této práci zaměřili pouze na oikonyma, zvláště na taková místní jména, která jsou svým skloňováním určitým způsobem netypická. Většinou se jedná o místní jména, která mají v jednom či více pádů dubletní koncovky.

3 Historie místních jmen

Vlastní jména, především osobní a místní, patří k nejstarším českým slovům. Tato slova či krátká spojení vepsaná do cizojazyčných, zejména latinských textů se nazývají bohemika. První bohemika se objevila již v 11. století, tedy v době, kdy spisovná čeština ještě neexistovala a hlavním jazykem zde byla latina. Mnoho místních jmen můžeme nalézt například v Kosmově kronice, jež vznikla na počátku 12. století.

Historický vývoj místních jmen však úzce souvisí také s nářečím. Tvary s původními koncovkami jsou typické pro místní jazykový úzus, užívají je především lidé, kteří z daného místa pocházejí nebo v něm dlouho žijí. (Polívková, str. 19) Neznamená to však, že původní koncovky se ve spisovném jazyce nevyskytují. Frekvenci starších a mladších koncovek u různých skupin místních jmen jsme sledovali v praktické části.

3.1 Hlavní typy místních jmen v češtině

V této kapitole přiblížíme, jak se tvořila místní jména a jaké skutečnosti motivovaly lidi k pojmenování „svých“ míst. Ivan Lutterer a Rudolf Šrámek ve své práci *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (2004, str. 24–28) rozlišují tyto typy:

1. Sídliště pojmenovávaná podle obyvatel nebo podle vůdců. Místa pojmenovaná podle svých vůdců obsahovala často přivlastňovací příponu *-ov-ic(e)* nebo *-ic(e)*. Například název obce *Kvasice* vznikl z osobního jména *Kvas*, ke kterému byla přidána přípona *-ic(e)*, jež značila, že jde o ves lidí *Kvasových* (koncovka *-e* také ukazovala, že se jednalo o akuzativ plurálu). Název místa však mohl být utvořený také od funkce vůdce (*Opatovice*) nebo od rodového jména (*Semily*). Obce se rovněž jmenovaly podle profese obyvatel (*Rataje*, *rataj* = *oráč*), podle jejich přezdívky (*Doloplazy*, „lidé, kteří se plazili, tj. asi ‚lopotili‘ v dole, dolině, po dolech“; Hosák – Šrámek 1970, str. 186) nebo podle toho, odkud lidé přišli či kde bydleli (*Dolany* – obyvatelé dolu, *Lipany* – lidé bydlící u lip).

2. Druhá skupina osad byla pojmenována podle majitelů. K osobním jménům byly nejčastěji připojovány přivlastňovací přípony *-ín* (Kojetín), *-ov* (Jáchymov), *-yn(ě)* (Chropyně), *-j(b)* (Kroměříž), *-j(a)* (Lideč), *-j(a)* (femininum, *Nelahozeves* – původně *Nelagodja vbsb*, tedy *Nelahodova ves*; Lutterer – Šrámek 2004, str. 183) a přípony *-k(a)* (Klamovka), *-ov-k(a)* (Ořechovka). Do této skupiny řadí autoři také dvouslovné názvy, kdy jedno slovo označuje obecně vlastníka či zakladatele vsi, popřípadě města (*Hradec Králové*, *Slezská Harta*).

3. Mnohá místní jména vznikla ze jmen obecných. V těchto případech se jedná o přenesení jména řeky, hory, polohy, podnebních podmínek, rostlin, živočichů atd. na osadu – *Teplice*, *Hůrka*, *Záluží*, *Větrov*, *Jablonec*, *Nedvězí*. Jméno osady mohly ovlivnit i další faktory, jako například blízká stavba, komunikace či výrobní zařízení – *Klášterec*, *Most*, *Hutě* apod.

4. Posledním typem jsou jména cizí. Lutterer a Šrámek rozlišují jména předslovanská (*Opava*, *Doksy*), biblická (*Tábor*), italská (*Beroun*, *Benátky*), německá, která jsou většinou složená (*Šternberk*, *Nymburk*, *Karlštejn*, *Bruntál*), maďarská (*Temešvár*) a jiná (*Amerika*).

4 Skloňování místních jmen

Kodifikovat jazykovou normu místních jmen a celkově toponym je náročná věc, a to především z důvodu historického vývoje. Jak se vyvíjela čeština, docházelo ke změnám i ve skloňování místních jmen. Příkladem může být místní jméno *Kroměříž*. Jméno vzniklo z mužského osobního jména *Kroměžir*, ke kterému se přidala přivlastňovací přípona *-j(b)*. Význam tohoto místního jména byl *Kroměžirův majetek*. Z toho vyplývá, že původně bylo jméno přiřazováno k rodu mužskému (skloňování podle vzoru *oráč*). Ve 14. století došlo, stejně jako u jiných jmen na *-žir*, k přesmyknutí na *-říž*. Postupně se rod změnil v ženský a jméno se začalo skloňovat podle vzoru *píseň*. (Hosák – Šrámek 1970, str. 455) Spisovná čeština dnes připouští jen ženský rod, nicméně v moravských nářečích je dodnes živý rod mužský.

U některých místních jmen však i nadále dle *Slovníku spisovné češtiny* dochází ke kolísání mezi rodem mužským a ženským (Aš,

Bohdaneč). Kromě rodových dublet se u místních jmen objevují dubletní koncovky v určitých pádech. Jako příklad lze uvést jména typu *Mělník*, *Zábřeh* (jména zakončená na tvrdou či obojetnou souhlásku), u kterých byla původní lokálová koncovka *-e* – v *Mělníce*, v *Zábřeze* – postupně vytlačována koncovkou *-u*. V některých případech jsou u těchto jmen živé koncovky obojí, jiná jména mají pouze koncovku *-u*, nebo *-e* (podrobně kapitola 4.2.1).

4.1 Mluvnické kategorie místních jmen

Mluvnické kategorie místních jmen jsou v podstatě shodné s kategoriemi jmen obecných. Při jejich skloňování se opíráme o vzory apelativních substantiv. I tak však u mluvnických kategorií proprií najdeme několik odlišností oproti kategoriím u apelativ.

Jmenný rod u místních jmen rozlišujeme trojí – maskulinum, femininum a neutrum. Podle tvaru nominativu, popřípadě genitivu singuláru lze jméno většinou k jednomu z nich přiřadit. Existují ovšem jména, u kterých rod kolísá. Již výše jsme se zmínili o jménech typu *Kroměříž*. Jsou to taková jména, která jsou v nominativu singuláru zakončena na měkké a zčásti obojetné souhlásky (*-c*, *-č*, *-j*, *-l*, *-m*, *-ň*, *-ř*, *-š*, *-t'*, *-v*, *-z*, *-ž*). Ženský rod se u těchto jmen začal používat poměrně nedávno, ještě v 16. století byla zmiňovaná jména rodu mužského. Česká nářečí rodové změně (muž. → žen.) dopomohla nejvíce, jen v nářečích na okraji Čech se zachoval rod mužský. (Polívková 2007, str. 20–21) Na Moravě a především ve východomoravských nářečích se dodnes u některých jmen zachoval rod mužský. Důvodem pro tuto změnu, který uvádí také A. Polívková, byla velká četnost místních jmen rodu ženského a jmen pomnožných (*Jilemnice*, *Albrechtice*). *Český jazykový atlas* uvádí hranici používání rodu ženského a mužského u jména *Olomouc* (platí však i pro další podobná jména): „Na západ od linie Litovel – Boskovice – Moravský Krumlov se užívá místního jména *Olomouc* v rodě ženském, na východ pak v mužském.“ (ČJA IV 2002, str. 68). I když změna rodu z mužského na ženský proběhla nejprve v nářečích, dostala se později i do spisovného jazyka. Proto dnes řadíme jména *Břeclav*, *Příbram*, *Zbraslav* nebo *Chrudim* k femininům. Přesto několik jmen v rodě kolísá

dodnes. Podle kodifikace existují rodové dublety u místních jmen *Aš* a *Bohdaneč*. Jazykové příručky, které kodifikační status nemají (MČ II 1986, Polívková 2007, *Internetová jazyková příručka ÚJČ*), uvádějí jako obourodá rovněž jména *Pankrác*, *Bubeneč*, *Unhošť*, *Zliv* nebo *Želiv*. Potíže určit jmenný rod se objevují například u pomnožných jmen zakončených koncovkou *-y* či příponou *-ic(e)*, i u nich se vyskytují dubletní koncovky (podrobněji viz níže).

Nyní se budeme věnovat číslu místních jmen. Protože propria vyjadřují jedinečnost objektu, neexistuje u nich opozice singulár x plurál jako u apelativ. Jedná se tedy většinou o singularia tantum. Jsou ovšem případy, kdy propria, a především toponyma, mají jen číslo množné. Potom jde o jména pomnožná – pluralia tantum. Důležitým hlediskem při určování čísla je prvotní, historický význam místních jmen, který je samozřejmě pro většinu lidí neznámý, zvláště pak pro ty, kteří nebydlí poblíž daného místa. Lidé, kteří poprvé uslyší například název obce *Solnice*, si nebudou jisti, zda se jedná o číslo jednotné nebo množné¹. Existují rovněž případy, kdy se jména liší pouze v čísle. Například obec *Sušice* na Klatovsku je čísla jednotného podle přídavného jména *suchá* (sušili zde zlatý písek) + přípona *-ic(e)*. Obec *Sušice* u Uherského Hradiště je čísla množného, s původním významem *ves lidí Suchových* (od osobního jména *Such*). (Lutterer – Šrámek 2004, str. 247–248) V takových případech potom může docházet při skloňování k záměně dvou různých míst (v komunikaci však místo obvykle specifikováno kontextem).

4.2 Maskulina

V této kapitole (platí také pro kapitolu Feminina, Neutra a Pomnožná jména) zmíníme jen místní jména, u kterých se v některých pádech vyskytují dubletní koncovky. Pro účely této práce by bylo bezpředmětné vyjmenovávat všechna deklinační pravidla.

O zařazení místního jména k příslušnému deklinačnímu vzoru rozhoduje jeho zakončení v nominativu a genitivu singuláru. Jelikož se

¹ Solnice – žen. rod, j. č., stč. solnicě = solný důl. (Lutterer – Šrámek 2004, str. 240)

zde zabýváme pouze domácími jmény, nebereme v případě rodu mužského v úvahu jména zakončená na samohlásku, kromě jedné výjimky – zpodstatnělých přídavných jmen typu *Slaný* (podle vzoru *hajný*). U maskulin rozlišuje *Mluvnice češtiny* (MČ II 1986, str. 366–371) jména zakončená na tvrdou či obojetnou souhlásku a jména zakončená na měkkou či obojetnou souhlásku.

4.2.1 Maskulina zakončená na tvrdou či obojetnou souhlásku

Dubletní koncovky se při skloňování těchto místních jmen vyskytují v genitivu a lokálu singuláru.

4.2.1.1 Genitiv singuláru

Genitiv je zakončen buď na *-a*, nebo *-u*, některá jména však mohou mít koncovky obě.

Koncovka *-a* se v genitivu singuláru původně vyskytovala u většiny substantiv, která jsou dnes maskulina a končí na souhlásku. Až s rozlišením životnosti se tento stav změnil. Koncovka *-a* se stala typickou pro jména životná a koncovka *-u* pro neživotná. Koncovku *-a* mají místní jména zakončená v nominativu singuláru na nulovou koncovku po *-ín*, *-ýn*, *-ov*, *-ev* (*Zlín*, *Hostýn*, *Rýmařov*, *Bezdrev*), jména s ustálenou koncovkou *-a* jako *Beroun*, *Brandýs*, *Náchod*, *Tábor* (*Mluvnice češtiny* uvádí například také jména *Příbor* či *Újezd*, ty však dnes mají v genitivu i lokálu koncovky dubletní; MČ II 1986, str. 367). Místní jména, jež vznikla z apelativ, která měla genitivní koncovku *-a*, si rovněž tuto koncovku ponechala (*Dvůr/Dvora*, *Nový Kostel /Nového Kostela...*).²

Produktivnější koncovku *-u* mají především ta místní jména, která vznikla ze jmen obecných, proto jejich deklinace odpovídá dotyčným apelativům – *Písek/Písku*, *Bor/Boru*, *Chlum/Chlumu* nebo *Most/Mostu*. Stejně zakončení potom mají ostatní místní jména, která nenáleží do prvního typu.

² <http://prirucka.ujc.cas.cz/?ref=372&id=360>. 25. 1. 2009.

Progresivní koncovka *-u* se stala dubletou ke koncovce *-a* u mnoha jmen. Obě koncovky jsou přípustné například u jmen na *-ík* (*Mělník*, *Jeseník*) a dále například u jmen *Zábřeh*, *Zbiroh*, *Kamýk*. Dubletní koncovky má také mnoho jmen složených končících na *-štejn*, *-berg*, *-perk*, *-burk*, *-purk* (*Nymburk*, *Šternberk*). Podle *Slovníku spisovné češtiny* má také *Karlštejn* dubletní koncovky *-a* a *-u*. (Filipec a kol. 2005, str. 630–638) *Internetová jazyková příručka*, kterou přichystal a zveřejnil v lednu 2009 *Ústav pro jazyk český*, však uvádí v genitivu jména *Karlštejn* pouze koncovku *-a*.³ Polívková ve své publikaci uvádí, že starší koncovku *-a* užívají především obyvatelé daného místa, a to především z důvodu tradice, naopak *-u* používají lidé, pro něž je místo neznámé. (Polívková 2007, str. 19)

4.2.1.2 Lokál singuláru

V lokálu některých maskulin zakončených na tvrdou či obojetnou souhlásku se vyskytují dubletní koncovky, a to původní koncovka *-e* (*-ě*) a později vzniklá *-u*. V dnešní době převažuje dle Polívkové koncovka *-u*, kterou mohou mít v tomto pádě v podstatě všechna místní jména, kdežto koncovku *-e* (*-ě*) nikoliv. Koncovka *-e* (*-ě*) způsobuje alternaci finály tvarotvorného základu *h/z*, *k/c*, *d/d'*, *t/t'*, *n/ň*, *r/ř* (*Zábřeze*, *Nymburce*, *Újezdě*, *Kolíně*, *Táboře* apod.). V rámci tendence unifikační a tedy tendence po vyrovnání tvarotvorného základu se koncovka *-e* (*-ě*) užívá stále méně. Tvary s koncovkou *-e* (*-ě*) jsou však dodnes živé, a to především pro obyvatele samotných míst. (Polívková 2007, str. 19–20) František Váhala ve svém článku z roku 1963 tvrdí, že podle užití koncovky rozlišíme, zda dotyčný pochází z daného místa, či nikoliv. (Váhala 1963, str. 192) Autoři *Mluvnice češtiny* zastávají názor, že užívání koncovky *-e* (*-ě*) „je běžnější ve východní části našeho území, kdežto na západ jich ubývá“ (MČ II 1986, str. 368). *Internetová jazyková příručka* uvádí pro výběr koncovky kromě výše zmíněných zásad ještě další⁴: *-e* (*-ě*) volíme obvykle u těch jmen,

³ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=Karl%C5%A1tejn&Hledej=Hledej>. 22. 1. 2009.

⁴ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?ref=372&id=360>. 25. 1. 2009.

kteřá mají v genitivu koncovku *-a* (*Jičín, Náchod*) a u složených jmen zakončených na *-štejn -hrad, -grad*. Jinak převažuje koncovka *-u*, nebo se užívají koncovky obě. U jmen nověji vzniklých se však koncovka *-e (-ě)* již vůbec netvoří (například MJ *Jeseník*).

Výběr koncovky však může záležet také na tom, jakou syntaktickou funkci místní jméno zastává. Pokud je MJ ve funkci okolnostního určení, použijeme koncovku *-e (-ě)*, například *být na Vyšehradě, v Berouně*, pokud se však jedná o jinou syntaktickou funkci, především objekt či atribut, zvolíme koncovku *-u*, *mluvit o Vyšehradu, o Berounu*. (MČ II 1986, str. 368)

Výše uvedené údaje jsme ověřili na textech *Českého národního korpusu*.

4.2.2 Maskulina/feminina zakončená na měkkou či obojetnou souhlásku

Problematická jsou jména, o kterých jsme se zmínili již výše, totiž jména, kde kolísá mužský a ženský rod, například *Aš, Unhošť, Koloveč, Bohdaneč* a další. V těchto případech jsou přípustné dle různých jazykových příruček oba rody (MČ II, 1986; Polívková 2007).

MJ jako *Třebíč, Olomouc* či *Kroměříž* jsou ve spisovné češtině pouze rodu ženského, v běžně mluveném jazyce (zejména na Moravě), bývá přiřazen těmto jménům i rod mužský.

V textech *Českého národního korpusu* jsme se snažili u obourodých jmen dohledat, který rod převažuje.

4.3 Feminina

Mluvnice češtiny (MČ II 1986, str. 371–374) rozlišuje rovněž u ženského rodu jména zakončená na souhlásku či samohlásku; uplatněny jsou u místních jmen všechny čtyři ženské vzory.

Problematická, co se týče deklinace, jsou však jen místní jména zakončená na souhlásku. Skloňujeme je buď podle vzoru *píseň*, nebo *kost*. Hranice mezi těmito vzory však není zcela pevná. U některých jmen vzory kolísají, a tak dochází ke vzniku dubletních koncovek v určitých pádech.

V kapitole *Mluvnické kategorie místních jmen* jsme uvedli skupinu jmen rodu ženského, zakončených na měkkou či obojetnou souhlásku, která byla původně rodu mužského. U těchto jmen zakončených na souhlásku *-m* a *-v* dochází velmi často ke kolísání, a to ve druhém pádě jednotného čísla. Jména jako *Břeclav*, *Čáslav*, *Chrudim* nebo *Kouřim* mají v genitivu dubletní koncovky *-i* a *-ě*. Jak poznamenává Alena Polívková (2007, str. 22), ke kolísání došlo, protože se tato jména původně skloňovala podle vzoru *stroj*. Se změnou rodu došlo ke zmiňovanému kolísání, jména se nyní mohou skloňovat v genitivu podle vzoru *kost*, ale i *píseň*. Současný stav je takový, že i když jsou kodifikovány obě koncovky, frekvence koncovky *-e* (*-ě*) je velmi nízká, dokonce i v místním úzu často převládá podoba s *-i*. (Polívková 2007, str. 22) Zda platí tento stav, zjistíme v konkrétních příkladech v praktické části, nicméně musíme brát v úvahu fakt, že *Český národní korpus* zaznamenává především texty psané, proto získáme přehled o aktuálním stavu v psaném jazyce, nikoli v jazyce běžně mluveném.

Dalším problémovým typem jmen ženského rodu jsou složené názvy s druhou částí *-ves*, jako *Uhříněves*, *Nelahozeves*, *Nemyčeves* či *Kněžves*. I zde jméno kolísá mezi zmiňovanými dvěma vzory. *Mluvnice češtiny* uvádí v genitivu pouze koncovku *-i*; místní jméno se skloňuje stejně jako apelativum *ves*, tedy podle vzoru *kost*. (MČ II 1986, str. 373) Současná kodifikace (*Akademická pravidla českého pravopisu*, 2002) uvádí v genitivu dubletní koncovky *-i* a *-e* (*Uhříněvsi/Uhříněvse*, *Nemyčevsi/Nemyčevse*). Důvodem má být oslabení významu apelativa *ves* ve složeném místním jménu, a tedy přechod ke způsobu skloňování dle vzoru *píseň* (Polívková, 2007, str. 22). Jestli jsou obě tyto dublety v psaném jazyce živé, ověříme na textech *Českého národního korpusu*.

4.4 Neutra

Místní jména středního rodu skloňujeme až na jeden případ bez větších potíží. Problémy mohou nastat u jmen zakončených na *-í*, tedy u jmen, jež se skloňují podle vzoru *stavení*. Koncovku *-í* mají také zpodstatnělá přídavná jména vzoru *jarní*. Pokud je dané místo pro

mluvčího neznámé, těžko určí, jaké má místní jméno původ a k jakému způsobu skloňování jej přiřadit.

Alena Polívková jména zakončená na *-í* rozděluje do dvou skupin. (Polívková 2007, str. 27–28)

Prvním typem jsou jména, která byla původně apelativy (*Království, Ústí* apod.), či jména, u kterých si již nejsme jejich původem jisti (*Bříství, Rabí, Staré Hobzí* apod.). Zařazena jsou do této skupiny rovněž jména, která vznikla spojením předložky se jménem (*Podzámčí, Zálesí, Meziříčí, Zářečí* apod.). Tato jména skloňujeme podle vzoru *stavení*, mají tedy ve všech pádech jednotného čísla koncovku *-í*, kromě instrumentálu, ve kterém je koncovka *-ím*.

Druhý typ tvoří zpodstatnělá přídavná jména v nominativu singuláru zakončená koncovkou *-í* (*Jelení, Zubří, Kobylí, Srní* apod.), která se původně skloňovala podle přídavného jména *jarní* (gen. *Jeleního, Srního*, dat. *Jelenímu, Srnímu*, ...). Postupně se však pro svou podobnost začala tato jména sbližovat s deklinací první skupiny a původní skloňování bylo vytlačováno. Dnes, jak uvádí Alena Polívková, je pro obě skupiny základní vzor *stavení*, nicméně u zpodstatnělých adjektiv jsou možné také koncovky podle vzoru *jarní*.

4.5 Pomnožná jména

Také u pomnožných jmen rozlišujeme mužský, ženský a střední rod, nicméně jeho určení není vždy nejjednodušší. V celé kapitole (pokud neuvádíme jinak) jsme vycházeli z práce Aleny Polívkové (2007, str. 23–26).

Jména zakončená v nominativu singuláru koncovkou *-y* mohou být jak maskulina (vzor *hrad*), tak feminina (vzor *žena*). Početní převahu však mají maskulina (k femininům řadíme jména, která vznikla z ženských apelativ, tzn. jména končící na *-in(y)* jako *Lipiny* a několik dalších). Přesto u některých maskulin vznikají dubletní koncovky, a to právě z důvodu rodového kolísání. Dublety najdeme v genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu.

U některých jmen můžeme v genitivu nalézt koncovku *-ů*, nulovou koncovku, nebo jsou možné obě varianty. Nulová koncovka se

vyskytuje u jmen, která v nominativu singuláru končí na *-an(y)* (*Dobřan*, *Dolan*, *Říčán* apod.), a u jmen, u nichž přetrvalo starobylé skloňování o-kmenů (*Poděbrad*, *Loun...*). Koncovka *-ů* (podle vzoru *hrad*) pronikla především ke jménům, která vznikla z apelativ (*Dvorů*, *Rybníků...*). Nakonec existují také jména, kde nulová koncovka přetrvala a k ní se přidala také koncovka *-ů*. Tak můžeme říci do *Karlových Var / Varů*, *Lán/Lánů*, *Divák/Diváků*, *Hamer/Hamrů* apod.

Co se týče dativu, převažuje u maskulin koncovka *-ům*, u několika jmen, především u těch, která končí na *-k(y)*, je však možné rovněž užití ženské koncovky *-ám* (*Kloboukům/Kloboukám*, *Divákům/Divákám*, *Králíkům/Králíkám* apod.).⁵

V lokálu se mohou objevit dokonce tři různé koncovky, a to *-ech*, *-ích* a *-ách*. Stejně jako u vzoru *hrad* i zde je základní koncovkou *-ech*. Ta se užívá u jmen zakončených v nominativu singuláru na *-n(y)*, *-b(y)*, *-d(y)*, *-m(y)*, *-r(y)*, *-v(y)* (*Vysočanech*, *Lánech*). Několik jmen má pouze koncovku *-ích* (*Kbelích*). Alena Polívková stejně jako *Mluvnice češtiny* na tomto místě uvádí také *Pyšely*, nicméně podle *Internetové jazykové příručky* je v šestém pádě možné užít tvary *Pyšelech* i *Pyšelích*.⁶ Mnohem častěji stojí koncovka *-ích* vedle dubletní koncovky *-ech* (*Veltrusích/Veltrusech*, *Mokropsích/Mokropsech*), nebo *-ách*. Koncovka *-ách* (podle vzoru *žena*) se užívá především u jmen zakončených na *-k(y)* a *-ch(y)*, a to proto, že při jejím použití nedochází k alternaci *k/c*, *ch/š*. U některých jmen vytlačila tato koncovka původní koncovku *-ích* zcela (*Počátkách*, *Ležákách*), u některých představuje jednu ze dvou možných variant (*Divácích/Divákách*, *Kloboucích/Kloboukách*, *Staších/Stachách*).

V instrumentálu může docházet ke kolísání mezi koncovkou *-y* a *-ami*. Koncovka *-ami* se však u těchto jmen vyskytuje spíše v hovorovém jazyce. (Polívková, 2007, str.25)

⁵ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=395>. 19. 6. 2009.

⁶ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=Py%C5%A1ely&Hledej=Hledej>. 20. 1. 2009.

Nejpočetnější skupinou místních jmen jsou jména zakončená na *-ic(e)*. Většina z nich byla původně rodu mužského a vznikala z osobního jména a zmiňované přípony. Původně šlo o akuzativ plurálu (nominativ končil na *-ic(i)*). Některá jména však byla i feminina a vznikala z apelativ (*Hranice*). Po roce 1978, kdy byl vydán *Slovník spisovné češtiny* odstraněn historický mužský rod u těchto jmen, řadíme všechna pomnožná jména s příponou *-ic(e)* k femininům. (Polívková 2007, str. 27) Deklinačním vzorem je *růže*, podvzorem *ulice*. Ve třetím pádě se však u jmen, která vznikla ze jmen obyvatelských, zachovala vedle koncovky *-ím* také původní mužská koncovka *-ům*, jež je však spíše používána jen v daném místě. Pouze koncovku *-ím* mají jména, která nebyla odvozena ze jmen obyvatelů (*Hranice*, *Teplice*).

Jen malá skupina jmen vyskytující se s touto příponou má jednotné číslo. Většině lidí však dělá problémy zařadit jméno ke správnému číslu, a to z důvodu neznalosti původu slova. Alena Polívková (2007, str. 26–27) podává ve své práci pomůcku pro určení čísla; singulárová jména často označují vlastnosti půdy, okolí nebo porostu daného místa (*Lipnice* – od porostu, *Kamenice* – od půdy).

Některá jména však mohou mít tvary jak podle čísla jednotného, tak množného, například místní jméno *Prčice* (celým názvem *Sedlec-Prčice*) můžeme skloňovat například v genitivu jak *bez Prčic*, tak *bez Prčice*. Tak je tomu i u jmen *Sedlice*, *Senice* nebo *Hostivice*.⁷

4.6 Jiná problematická jména

V této kapitole uvedeme některé konkrétní názvy obcí, na které upozorňuje Alena Polívková (2007, str. 28–33), a objasníme zde jejich původ a skloňování. Tato jména dělají při komunikaci mnoha obyvatelům České republiky problémy, a to proto, že neznají jejich původní význam. Na základě rozboru textů *Českého národního korpusu* ověříme, zda se v psaném textu vyskytují jiné tvary, než připouští Alena Polívková (2007) či *Slovník spisovné češtiny* (Filipec a kol. 2005).

⁷ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=395>. 19. 6. 2009.

Prvním místním jménem je *Dvůr Králové nad Labem*. Lidem velice často činí při skloňování problémy slovo *Králové*, protože přesně nevědí, co znamená. Tento *Dvůr* kdysi patřil královně Žofii a neshodný přívlastek *Králové* (ustrnulý genitiv od *králová*; manželka krále) znamená *královnin*. (Lutterer – Šrámek 2004, str. 80) Proto má jméno ve všech pádech nesklonný tvar *Králové* a skloňujeme pouze první část jména, *Dvůr* (gen. *Dvora Králové*, dat. *Dvoru Králové*, lok. *Dvoru / Dvoře Králové*, instr. *Dvorem Králové*). Stejně skloňujeme například i *MJ Hradec Králové*.

Skloňování podobně znějícího názvu města *Králův Dvůr* může také činit mluvčím potíže. V genitivu (ale i dalších pádech) tohoto jména a již zmiňovaného *Dvora Králové* používají někdy mluvčí špatně tvaru *Králového Dvora*, a tak dochází ke splývání obou jmen. U *MJ Králův Dvůr* se správně skloňují obě části jména, přídavné jméno přivlastňovací *Králův* podle vzoru *otcův* a *Dvůr* podle vzoru *hrad* (gen. *Králova Dvora*, dat. *Královu Dvoru*, lok. *Královu/ě Dvoru/ře*, instr. *Královým Dvorem*; *Internetová jazyková příručka Ústavu pro jazyk český* ovšem uvádí v lokálu pouze *Královu Dvoru*⁸). (Polívková 2007, str. 28)

Dvouslovný název města *Odolena Voda* je dalším jménem, které způsobuje při skloňování těžkosti. Pro většinu lidí je neprůhledná jak jeho formální, tak obsahová stránka. Původní název byl *Odolenova Voda*, kdy *Odolenova* zastávalo funkci přivlastňovacího přídavného jména (od osobního jména *Odolen*). Postupně se však v komunikaci název zkracoval (dvě podobné sousedící skupiny hlásek *-va* a *vo-* splynuly) a vznikla tak dnešní podoba jména *Odolena Voda* (*voda Odolena*). Dnes již ve slově *Odolena* druhý pád není zjevný a skloňujeme podle vzoru *žena* obě části, což se právě často děje chybně. Tvary tak znějí: gen. *Odoleny Vody*, dat. *Odoleně Vodě*, ak. *Odolenu Vodu*, lok. *Odoleně Vodě*, instr. *Odolenou Vodou*. Lidová podoba jména zní *Vodolka*. (Lutterer – Šrámek 2004, str. 191) Je zajímavé, že Profous (1957, str. 593) uvádí pouze heslo *Vodolka*. Původní název vsi *Odolena voda* se postupně zkracoval, až vznikla *Vodolka*.

⁸<http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=Kr%C3%A1l%C5%AFv+Dv%C5%AFr&Hledej=Hledej>. 21. 1. 2009.

Na tomto místě se věnujeme jménům, u kterých kolísá kvantita v kořenném vokálu (*Rabí/Rábí*). Jsme si vědomi, že se tato problematika flexe netýká, dokazuje však vliv běžně mluveného jazyka na jazyk psaný.

Kvantita v kořenném vokálu kolísá u jmen *Rabí*, *Braník* nebo *Třebaň*. Tato jména se dle Polívkové (2007, str. 33) velmi často vyslovují i píšící s dlouhou samohláskou. *Slovník spisovné češtiny* (Filipec a kol. 2005) u jména *Rabí* připouští pouze podobu s krátkým vokálem, jména *Braník* a *Třebaň* neuvádí.

Rabí představuje název jak pro hrad, tak vesnici pod ním. Podle Luterrera a Šrámků (2004, str. 219) zněl původní název hradu nejspíše **Vrabí (vrabčí vrch)*, počáteční *V* však splynulo s předložkou *v* (*v Vrabí*) a dnes tedy říkáme jen *v Rabí*. U hesla dokládají autoři také podoby *Rábí*. Profous (1951, str. 507) má však na vznik jména jiný názor. Rozhodně upřednostňuje formu *Rábí*, která je v jeho publikaci přímo heslem. Vznik *Rábí (Rábie)* odvozuje od osobního jména *Rab* (Rabovo místo), které je několikrát doloženo (*Rab, Raab*; stsl. *rabъ, robъ*, česky jen *rob, robiti*). Proto je podle Antonína Profouse pravděpodobnější, že osobní jméno vzniklo z německého apelativa *rabe*, *rab* = *havran* a že před počeštěním mohl název hradu znít *Rabenstein*. Zdůrazňuje, že osobní jméno má dlouhý vokál. Alena Polívková (2007, str. 33) zde uvažuje, jestli by nebylo na místě změnit úřední podobu na *Rábí*, protože podoba s krátkým vokálem není v úzu respektována, je podle ní násilná a neodůvodněná, stejně jako u dalších jmen. V praktické části se danou problematikou budeme zabývat a zjistíme, která podoba v psané češtině převažuje.

Braník, název pro část Prahy (dříve ves na jihu Prahy), je odvozen z přídavného jména *branný* (opevněný), k němu byla přidána zpodstatňující přípona *-ík* (význam – „opevněný vrch“). Lutterer a Šrámek (2004, str. 53) žádné doklady o podobě *Bráník* neuvádějí, upozorňují na její výskyt v hovorovém jazyce z důvodu chybné etymologie jména (podle substantiva *brána*). Antonín Profous (1947, str. 144–145) přidává kromě tohoto vysvětlení ještě další, které uvádí jako pravděpodobnější zvláště proto, že starší doklady mají podoby

s -nn-. Jméno mohlo být odvozeno od jména *Branislav*, zkráceně *Braníš* nebo *Branik*. Profous ovšem namítá, že z devíti dokladů o tomto muži existuje jen jeden, který uvádí podobu *Branik* (jinak *Braniss*). Proto se domnívá, že jde spíše o písarskou chybu, a podporuje tedy výklad první (vznik od adjektiva *branný*). Podobu *Bráník* uvádí jako lidovou a ve dvou historických dokladech z let 1518 a 1589 našel podobu s dlouhým vokálem.

Třeboň jako heslo uvádí A. Profous (1957, str. 353), a to *Hlásnou Třeboň* (neboli *Přední*) a *Zadní Třeboň*, podle toho, jakou polohu zauímají vůči Karlštejnu. Název vznikl z osobního jména **Třeban* a přidáním přivlastňovací přípony -jъ. Lidová podoba nemá dlouhý vokál, ten se nachází jen ve dvou dokladech z let 1434 a 1849.

5 Nářečí českého jazyka

Protože budeme výsledky místních jmen získané z *Českého národního korpusu* často porovnávat s nářečím daného místa, resp. místním územím, stručně v této kapitole načrtne rozdělení nářečních skupin, a to podle ESČ (2002, str. 393–404).

Hlavním hlediskem při rozdělování do nářečních skupin je hledisko hláskoslovné (především rozdílný historický vývoj samohlásek *ý, í, ú*). Existují čtyři hlavní nářeční skupiny, které v sobě zahrnují další podskupiny. Kromě hláskosloví se od sebe nářeční skupiny (i podskupiny) odlišují svým lexikem a morfologií. Pro tyto skupiny a podskupiny jsou charakteristické i specifické koncovky ve skloňování místních jmen. Především v pohraničních oblastech (které byly nověji osídleny) jsou ale místa, kde žije obyvatelstvo nářečně různorodé, tyto oblasti se tedy neřadí k žádným nářečním skupinám.

Nářeční skupiny a podskupiny

Česká nářečí v užším slova smyslu (*ý > ej, ú > ou*)

- středočeská nářečí
- severovýchodočeská nářečí
- jihozápadočeská nářečí
- českomoravská nářečí

Středomoravská nářečí (*ej > é, ou > ó*)

Východomoravská nářečí (zachováno *y*, *ú*)

Slezská nářečí (*y* > *y*, *ú* > *u*)

- slezskomoravská nářečí
- slezskopolská nářečí

6 Jazykový korpus a korpusová lingvistika

V ESČ nalezneme tuto definici jazykového korpusu: „*Vnitřně strukturovaný a unifikovaný soubor zpravidla elektronicky (počítačově) uložených jazykových dat, a to většinou v textové podobě.*“ (ESČ 2002, str. 235) Jazykové korpusy jsou dnes ukládány počítačově, před druhou světovou válkou však vědci vytvářeli jazykové korpusy manuálně. Tyto soubory textů byly mnohem menšího rozsahu, než jsou ty dnešní, počítačové. V roce 1961 vznikl zásluhou Jaroslava Jelínka, Josefa Václava Bečky a Marie Těšitelové první český frekvenční slovník – *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Při tvorbě slovníku využili autoři manuálního korpusu, který obsahoval přibližně 1,6 milionu slov. První český frekvenční slovník založený na počítačově zpracovaném korpusu (asi 0,5 milionu slov) byl vydán v roce 1983 a připravila jej Marie Těšitelová.⁹ V roce 2000 zveřejnil Ústav Českého národního korpusu první korpus v rámci projektu *Český národní korpus* s názvem SYN2000, který obsahoval 100 milionů slov. Lze říci, že v ČNK převažují subkorpusy psané. Příprava mluvených korpusů (pořizování dostatečného množství nahrávek, jejich přepisování a zpracovávání) je náročnější, a to i co se týče finanční stránky.

Jazykovými korpusy se zabývá korpusová lingvistika. Na základě těchto souborů textů lze zkoumat současný stav jazyka. Kromě toho se však tato disciplína zabývá i příslušnou metodologií a podílí se na vzniku korpusů. Největší rozvoj této disciplíny nastal s rozvojem výpočetní techniky, tedy v 80. a 90. letech 20. století.

Korpusy se rozdělují na obecné a speciální. Aby bylo možné zkoumat na psaném korpusu určitý jazyk, musí korpus zahrnovat široké spektrum textů z nejrozličnějších oblastí jazyka, od beletrie, odborné

⁹ ucnk.ff.cuni.cz/doc/korp_lingv_prehled.rtf. 27. 1. 2009.

literatury po publicistiku. Čím více textů korpus obsahuje, tím je reprezentativnější, tedy vyváženější, a tím lépe můžeme poznat daný jazyk. Badatelé si mohou na tak velkém množství jazykových dat snadno a rychle ověřovat své teorie. Je pro ně však také důležitá objektivnost a autentičnost takto získaných informací. Korpusových dat využívá i lexikografie pro vytváření slovníků.¹⁰ Obecné korpusy se tedy snaží vypovědět o určitém jazyce co nejvíc, v co největším rozsahu. Všechny korpusy však tento cíl nemají. Existují speciální korpusy, které se orientují jen na určitou část jazyka nebo na nějakou konkrétní oblast (například korpus literárního díla nebo autora).

Korpusy se rozlišují také podle toho, jestli zachycují současný jazyk, nebo se zaměřují na vývoj jazyka, tedy zda zkoumají pouze současné texty, nebo texty z mnoha vývojových fází jazyka. Korpusy potom rozdělujeme na synchronní a diachronní. Diachronní korpusy jsou ovšem na přípravu velmi náročné, dostupnost starších textů je obtížná a komplikované je i převedení do elektronické podoby (opisování či skenování). Dnes již vznikají také korpusy paralelní, které uvádějí obsahově stejné texty v různých jazycích. Smysl paralelních korpusů spočívá především ve tvorbě slovníků (překladevých).

Korpusy jsou opatřeny třemi druhy značek: správné značky zahrnují bibliografické údaje a údaje o typech textů, strukturní značky člení text na kapitoly, odstavce apod. Poslední, lingvistické značky v sobě zahrnují morfologické značkování, které přiřazuje konkrétnímu slovnímu tvaru základní tvar slova, pád, číslo, rod atd., dále pak obsahují syntaktické nebo sémantické značkování (všechny značky nenajdeme u všech korpusů; výskyt je dán povahou korpusů).¹¹

¹⁰ <http://ucnk.ff.cuni.cz/>. 27. 1. 2009.

¹¹ <http://ucnk.ff.cuni.cz/korpus/korpus.html>. 27. 1. 2009

6.1 Český národní korpus¹²

Český národní korpus (dále ČNK) je akademický, nekomerční projekt, který si za svůj cíl klade vytvořit rozsáhlý soubor počítačových korpusů. Pro veřejnost ho připravuje a neustále rozšiřuje *Ústav Českého národního korpusu* (dále ÚČNK) *Filozofické fakulty Univerzity Karlovy*, který byl založen roku 1994. Vedení ÚČNK se tehdy ujal prof. PhDr. František Čermák, DrSc., a jako ředitel zde působí dodnes.

ČNK je soubor počítačových korpusů, psaných i mluvených, synchronních i diachronních (přesněji 1 diachronní) a každým rokem jich přibývá. Nevyužívají je jen lingvisté, nýbrž i další vědci a laická veřejnost.

K vyhledávání v ČNK je určen program *Bonito*. Na internetových stránkách ÚČNK (<http://ucnk.ff.cuni.cz/>) má každý uživatel omezený přístup ke korpusu SYN2000. Pokud má však někdo zájem o plný přístup ke všem korpusům, musí podepsat prohlášení o využívání informací z ČNK za nekomerčními účely a poslat ho písemně, nebo doručit osobně na adresu ÚČNK. Ten mu prostřednictvím e-mailu obratem pošle přístupové heslo, které má platnost jeden rok. Posledním krokem je stáhnutí korpusového manažeru *Bonito*. V korpusech můžeme vyhledávat jednotlivá slova, slovní spojení, někdy například i slovní druhy. Zjistíme tak například frekvenci slov či zdroj (tedy z jakého textu slovo pochází).

6.1.1 Korpusy v rámci ČNK

6.1.1.1 Synchronní korpusy psaného jazyka

První korpus, který ÚČNK vytvořil a uveřejnil v říjnu 2000, se nazývá SYN2000 (SYN=synchronní, 2000 rok zveřejnění). Jedná se o korpus psaného jazyka, obsahuje 100 milionů textových slov. SYN2000 je obecný korpus, proto do něj byly vybrány texty různých žánrů (60 % publicistika, 25 % odborná literatura, 15 % beletrie), které vznikaly

¹² Všechny informace v této kapitole jsme čerpali ze stránek ÚČNK:

<http://ucnk.ff.cuni.cz/korpus/korpus.html>. 27. 1. 2009

v letech 1990–1999 (v beletrii nalezneme i starší texty, podmínkou bylo narození autora po r. 1880). Vyhledávání usnadňuje morfologické značkování stejně jako funkce *lemma*, pomocí níž lze vyhledat všechny tvary slova či slovního spojení. Na internetových stránkách ÚČNK lze také zjistit přesné bibliografické údaje textů, v programu *Bonito* se dozvíme pouze kódy textů. Korpus SYN2000 byl přepracován, byly z něj vypuštěny texty, ve kterých se nadmíru objevovala čísla a tabulky, a také texty duplicitní. Tak vznikl korpus FSC2000, který je současně referenčním zdrojem *Frekvenčního slovníku češtiny*, který vyšel v roce 2004 v Nakladatelství Lidových novin.

Synchronní obecný korpus, který jsme pro výzkum použili, se nazývá SYN2005. Obsahuje stejně jako předešlý korpus 100 milionů slov, poměr vybraných textů se však liší – 40 % beletrie, 27 % odborná literatura, 33 % publicistika. Co se týče témat textů odborné literatury, je nejsilněji zastoupeno téma životní styl, sociální vědy, přírodní vědy a technika, méně potom ekonomie, vědy o umění, právo a náboženství. V publicistických textech převažují články z *MF Dnes*, silné zastoupení mají však také *Hospodářské noviny*, *Právo*, *Blesk*, *Reflex*, dále pak *Lidové noviny*, *Respekt*, *Týden*, *Story* a některé další. Důležité je, že všechny publicistické texty pocházejí z let 2000–2004. Rok vydání textů z odborné literatury se pohybuje v rozmezí let 1990–2004, texty beletristické jsou někdy i starší (viz SYN2000). Korpus je morfologicky označovaný a lematizovaný. Bibliografické údaje již nalezneme přímo ve vyhledávacím programu *Bonito*.

Dalším korpusem, se kterým jsme pracovali, je SYN2006PUB, který v sobě zahrnuje pouze publicistické texty o 300 milionech slov, a to z let 1989–2004. Důležité je, že tento korpus neobsahuje žádný text, který byl využit korpusem SYN2000 a SYN2005. ÚČNK upozorňuje, že složení korpusu je nevyvážené, co se týče titulů i roků vydání textů, a proto nejde o reprezentativní korpus. Nejvíce textů pochází z let 1997–1999, z každého roku přes 33 mil. slov, z let 2000–2004 přibližně od 20 do 30 mil. slov, 1992–1995 kolem 10 mil. slov a nejméně jich najdeme z let 1989–1991. Ani zastoupení použitých periodik není vyvážené. Nejvíce slov, přes 129 mil., pochází z *MF Dnes*, asi 55 mil.

z *Lidových novin*, 39 mil. z *Práva*, 30 mil. z *Hospodářských novin*, 21 mil. z *Blesku*, pod 10 mil. potom z *Respektu*, *Reflexu*, *Story*, *Týdne*, *Vlasty* a jiných. Korpus je opět lematizovaný a morfologicky označovaný.

ČNK zahrnuje ještě dva speciální synchronní psané korpusy, a to KSK-DOPISY a ORWELL. KSK-DOPISY je korpus soukromé korespondence, zahrnující v sobě texty (přepisy 2000 dopisů) z let 1999–2004. Pisateli těchto dopisů jsou lidé všech věkových a vzdělanostních kategorií, přesto je zdůrazňována především komunikace mladých lidí, která ukazuje vývojové tendence jazyka. Doprovodná charakteristika každého dopisu udává i informace o nářečním zázemí pisatelů (zařazení lokality do nářeční oblasti). Zmiňovaný korpus, ačkoliv je psaný, pomáhá získat díky neformálnosti textů a autenticitě pisatelů informace o běžném mluveném jazyce. Korpus není lematizovaný ani morfologicky označovaný, lze hledat jen konkrétní slovní tvary. Pro naše účely by byl tento druh korpusu přínosný, bohužel však 2000 dopisů (800 000 slov) je příliš málo, abychom v nich našli dostatek materiálu pro zkoumání skloňování místních jmen a mohli z nich vyvodit závěry (například nářeční tvary). Přesto, pokud jsme v tomto korpusu místní jména našli, upozornili jsme na ně.

Korpus ORWELL je vytvořen ze slov románu George Orwella 1984 a čítá asi 80 tisíc slov.

6.1.1.2 Diachronní korpus

Jediným diachronním korpusem, který ÚČNK na svých stránkách uveřejnil v roce 2005, je DIAKORP. Původně obsahoval asi 700 000 slovních tvarů, každý rok jich však asi čtvrt milionu přibývá a korpus se tak neustále rozšiřuje (nyní čítá přibližně 1,6 mil. slov). Texty pocházejí z období od konce 13. století do roku 1989.

6.1.1.3 Synchronní korpusy mluveného jazyka

ÚČNK zatím vytvořil čtyři korpusy mluveného jazyka. Pro všechny platí, že neobsahují morfologické značky ani funkci *lemma*.

Prvním korpusem mluvené češtiny je *Pražský mluvený korpus* (PMK), obsahuje 675 000 slov (přepisy 304 anonymních nahrávek z let 1988–1996). Autoři korpusu se snažili pořizovat nahrávky rovnoměrně, co se týče pohlaví, věku a vzdělání mluvčích. Každá nahrávka je touto sociolingvistickou charakteristikou opatřena a nalezneme zde také informaci o tom, zda je rozhovor formální (dotazník; široká témata jako vzdělání, rodina, zaměstnání apod.) či neformální (volné téma). Díky korpusu můžeme nahlédnout do mluvy centrální části Čech, která do velké míry ovlivňuje jazyk na celém našem území, a to i prostřednictvím médií.

Nejmenším korpusem je *Brněnský mluvený korpus* (BMK) obsahující necelý půl milion slov, který vznikl z přepisu 250 nahrávek (294 mluvčích) namluvených v letech 1994–1999 obyvateli Brna. Korpus podává obraz o mluvě Brňanů, ve které se prolíná středomoravské nadnářečí s prvky obecné češtiny.¹³ BMK svou formou a pravidly odpovídá výše zmíněnému PMK.

ORAL2006 je korpus, který zachycuje mluvu na území Čech (ne České republiky). Nahrávky (221) jen neformálních rozhovorů z let 2002–2006 byly pořizovány na různých místech Čech a zúčastnilo se jich celkem 754 mluvčích. Korpus čítá 1 milion slov a díky němu získáme představu o českém interdialektu, v menší míře o prvcích českých nářečí. Kromě pohlaví, věku a vzdělání mluvčích se u každého přepisu nahrávky můžeme dočíst také nářeční oblast, která mluvčí v dětství ovlivnila (období, kdy si lidé osvojují jazykový úzus).

Zatím posledním mluveným korpusem, který ÚČNK zpřístupnil v prosinci 2008, je ORAL2008 o 1 milionu slov, pořízený z přepisů 297 nahrávek neformálních rozhovorů (995 mluvčích) z let 2002–2007. Opět se jedná o korpus zaznamenávající mluvu na území Čech v užším smyslu. Autoři se snažili, aby byly vyváženě zastoupeny sociolingvistické proměnné mluvčích, tedy pohlaví, věkové a vzdělanostní kategorie. Rovněž nářeční oblasti, ve kterých mluvčí vyrůstali, jsou poměrně vyvážené (středočeská, severovýchodočeská,

¹³ <http://ucnk.ff.cuni.cz/bmk.php>

jihozápadočeská, české pohraničí; jako doplnění je také 29 mluvčích z oblasti česko-moravské).

Korpusy mluvené češtiny znamenají především pro dialektologická bádání velký přínos. Bohužel však jde zatím o korpusy malého rozsahu a kromě BMK se všechny věnují pouze mluvě na území Čech, což nám znemožňuje zkoumat dnešní mluvený jazyk celého území České republiky. Důvodem neexistence rozsáhlejšího mluveného korpusu je náročnost jeho vytváření. Přesto můžeme doufat ve vznik nových mluvených korpusů. Dokladem je snaha PhDr. Petra Pořízky z Univerzity Palackého v Olomouci, který od roku 2002 připravuje Olomoucký korpus mluvené češtiny, jenž by se měl zařadit do projektu ČNK.

Výsledky získané z korpusů mluveného jazyka jsme v této práci uváděli, i když se jedná (stejně jako u KSK-DOPISY) o velmi malý vzorek, ze kterého nelze určit, jaký tvar místního jména je pro danou nářeční oblasti typický. Pokud se místní jméno v těchto korpusech objevilo, uváděli jsme jej spíše jako příklad, který buď potvrzoval nářeční tvary, nebo je vyvracel.

6.1.1.4 Paralelní korpus

ÚČNK se podílí také na projektu paralelních korpusů *InterCorp*, který začal vznikat v roce 2005 a neustále se rozšiřuje (nyní přibližně 25 milionů slov). Záměr projektu spočívá ve vybudování paralelních synchronních korpusů pro jazyky, které se vyučují na Filozofické fakultě (vždy minimálně paralelně čeština a další jazyk, popř. více jazyků). Korpus je přístupný z internetové stránky ÚČNK (nutné přístupové heslo).

7 Vyhledávání místních jmen v ČNK

7.1 Metoda

Základ výzkumu spočíval ve vyhledávání konkrétních jazykových dat v ČNK, přesněji ve dvou synchronních korpusech psaného jazyka – SYN2005 a SYN2006PUB.

Stejně jako v teoretické části i zde jsme se drželi rozřazení místních jmen do skupin podle jmenného rodu a zakončení místního jména, pořadí jednotlivých skupin je shodné s pořadím v teoretické části práce.

Zadáním konkrétního místního jména (postupně v obou korpusech) a pomocí funkce *lemma*, našel program všechny jeho slovní tvary. Použitím morfologického značkování – funkce *tag* – a *P filtru* (pozitivní filtr) jsme vyhledali požadovaný pád (počet jmen v tomto pádě) a pomocí *N filtru* (negativní filtr) stanovili počet jmen s konkrétní koncovkou. V korpusu SYN2005 jsme vyhledali, v jakém poměru se jméno vyskytuje v beletrii, odborné literatuře a publicistice. Obvykle převažovaly texty publicistické, pokud tomu bylo jinak, poměr textů jsme uvedli.

V součtu obou korpusu tedy převládaly publicistické texty, které do značné míry ukazují současný stav češtiny. Publicistika je žánr, ve kterém se autoři neustále snaží o kultivovaný a spisovný český jazyk (i přes různé jazykové aktualizace), zároveň na něm zřetelně poznáme vývojové tendence jazyka, a to především v oblasti morfologie. Proto na základě publicistických textů můžeme odhadnout, jak se český jazyk vyvíjí.

Co se týče informací v tabulkách – udáváme zde výsledky obou korpusů (jednotlivě i dohromady) pro konkrétní pády. Za názvem místního jména se nachází sloupec s nadpisem „*celkem*“, který udává celkový počet jmen v daném pádě v konkrétním korpusu. Za ním nalezneme výsledky jednotlivých koncovek udávané v procentech. Celkové počty nalezených jmen v daném pádě slouží spíše pro představu, považovali jsme však za vhodnější je uvádět, protože rozdíly

v celkových počtech korpusů SYN2005 a SYN2006PUB byly poměrně výrazné.

Výsledky jsme poté okomentovali, vytkli důležitá fakta, zaměřili se i na nářeční zařazení daných míst a srovnali koncovky typické pro místní úzus s výsledky.

Pokud jsme v mluvených korpusech (a korpusu KSK-DOPIŠY) narazili na určité místní jméno v požadovaném pádě, uvedli jsme jej pro názornost také (i s doplňujícími informacemi o mluvčím, např. nářeční oblast).

Výsledky v tabulce jsme pro větší přehlednost vyjádřili procenty, zaokrouhlovali jsme je na celá čísla.

Pokud jsme v korpusech vyhledávali jména jiným způsobem než právě popsaným, vždy jsme to uvedli na počátku jednotlivých kapitol.

Úspěšnost výsledků však není absolutní. ÚČNK sám uvádí, že přibližně šest procent vyhledaných dat je špatně morfologicky anotováno (zhruba každé 16. slovo).¹⁴

7.2 Maskulina zakončená na tvrdou či obojetnou souhlásku

Nejdříve jsme se zaměřili na maskulina zakončená na tvrdou nebo obojetnou souhlásku. Základem zkoumání bylo deset moravských a deset českých názvů obcí a měst, které mají v genitivu nebo v lokálu, případně v obou pádech, dubletní koncovky. Jména jsme rozdělili na základě zakončení tvarotvorného základu – velární finála „k“ a nevelární finály. Nejprve jsme se zabývali jmény moravských obcí, poté jmény českých obcí. U některých jmen údaje v tabulkách chybí, protože v daném pádě se dle jazykových příruček (Polívková, 2007; *Internetová jazyková příručka*¹⁵) nebo kodifikační příručky (*Slovník spisovné češtiny*, 2005) vyskytují pouze s jednou koncovkou a bylo by tak zbytečné je uvádět. V korpusu jsme však údaje ověřili, a pokud se jiná koncovka vyskytla, do tabulky jsme ji zařadili a v textu na ni upozornili.

¹⁴ <http://ucnk.ff.cuni.cz/bonito/>. 2. 2. 2009.

¹⁵ <http://prirucka.ujc.cas.cz/>. 24. 6. 2009.

7.2.1 Genitiv singuláru

V genitivu se v ČNK objevily dubletní koncovky u sedmi moravských a šesti českých místních jmen.

Moravská místní jména	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	genitiv			genitiv			genitiv	
	celkem	-a (%)	-u (%)	celkem	-a (%)	-u (%)	-a (%)	-u (%)
Bruntál	–	–	–	–	–	–	–	–
Frenštát p. R.	–	–	–	–	–	–	–	–
Příbor	34	100	0	141	79	21	81	19
Šumvald	–	–	–	–	–	–	–	–
Zábřeh	57	49	51	713	44	56	44	56

U místního jména *Příbor* uvádí *Mluvnice češtiny* jako jedinou genitivní koncovku *-a* (MČ II 1986, str. 367), která je doložena i v místním úzu (Hosák – Šrámek 1980). *Internetová jazyková příručka* i Alena Polívková (2007, str. 151) však uvádějí jako možné obě koncovky. Je tedy pravděpodobné, že se koncovka *-u* začala užívat až v posledních desetiletích a analogické skloňování podle vzoru *hrad* zvolna narůstá.¹⁶

U města *Zábřeh* je kvantitativní zastoupení koncovek vyrovnané.¹⁷ Podle *Slovníku spisovné češtiny* jsou obě koncovky spisové (Filipec a kol. 2005). Původní koncovka *-a* je dle Hosáka a Šrámků typická pro běžně mluvený jazyk (1980, str. 770). Progresivní podoba s koncovkou *-u* se v tomto případě ujala a dnes již mírně převažuje, zajímavé však je, že koncovka *-a* se vyskytovala především v bezpředložkovém spojení (SYN2005 86 %, SYN2006PUB 72 %), u koncovky *-u* převažoval předložkový pád, ale ne již tak zřetelně.

¹⁶ Pozn.: Důležité je, že MJ *Příbor* nevzniklo podle apelativa *příbor*, nýbrž z německého *Fríburg = svobodný hrad (Hosák – Šrámek 1980, str. 324). Proto nebylo skloňováno podle apativního vzoru.

¹⁷ Pozn.: Existuje také ves *Zábřeh* v okrese Opava, z kontextu jde však ve většině případů určit, že jde o město Zábřeh v okrese Šumperk.

„Vedení města Zábřeha se konečně přihlásil první zájemce o investování ...“¹⁸ „Jeho 62letý majitel ze Zábřehu postrádá televizor a tašku...“¹⁹ V korpusu KSK-DOPISY se 5krát objevila v genitivu koncovka *-a*, pouze 1krát koncovka *-u*. Pisatelé pocházejí z oblastí různých nářečních skupin (východomoravská, severovýchodočeská, středočeská, pohraniční oblasti bez tradičního nářečí – Šumperk), z kontextu však můžeme předpokládat, že k městu určitý vztah mají, proto převládá původní koncovka.

Moravská místní jména	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	genitiv			genitiv			genitiv	
	celkem	-a (%)	-u (%)	celkem	-a (%)	-u (%)	-a (%)	-u (%)
Jeseník	118	12	88	877	9	91	9	91
Lipník	93	70	30	746	75	25	74	26
Šternberk	123	91	9	1069	93	7	93	7
Štramberk	33	52	48	213	62	38	60	40
Šumperk	134	88	12	1936	86	14	86	14

U všech těchto jmen s velární finálou „k“ jsou dle Polívkové možné obě koncovky. MJ *Jeseník* a *Lipník* mají stejnou příponu, původem se však liší. Původní název města *Jeseníku* byl *Frývaldov*, až v roce 1947 bylo město přejmenováno. Proto je přirozené, že se jméno začalo rovnou skloňovat podle vzoru *hrad*, a to i v daném místě. Pouze necelých 10 % výskytu vyhledaného jména v genitivu se vyskytuje s koncovkou *-a*. „Především pak starostovi *Jeseníka Jiřímu Krátkému*...“²⁰ U MJ *Lipník* (ve většině případů *Lipník nad Bečvou*, někdy však není z kontextu rozpoznatelné) převládají ze tří čtvrtin tvary

¹⁸ Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 24. 2. 2009.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 24. 3. 2009.

s *-a*, které mají zastoupení i v místním nářečí – „*do Lipnika*“ (Hosák – Šrámek, 1970 str. 534). Počet případů s koncovkou *-u* zde však není zcela zanedbatelný.

Jména *Šumperk*, *Šternberk* a *Štramberk* byla původně německá, druhá část zněla *-berg*. U MJ *Šumperk* a *Šternberk* značně převažují tvary s *-a*. Nářeční koncovky se také shodují – *do Štemberka* (Hosák – Šrámek 1980, str. 561) *do Šomberka* (arch. v hanáckém okolí; Hosák – Šrámek 1980, str. 569).

Podíváme-li se na tabulky s názvy českých měst, zjistíme, že kromě jednoho MJ silně převažuje koncovka *-a*.

Porovnáme-li výsledky českých a moravských MJ (především jmen s velární finálou), můžeme konstatovat, že u moravských jmen nejsou rozdíly v dubletních koncovkách tak vysoké. Pokud autoři článků neznají dané místo, nejsou si jisti koncovkou, rozhodnou se raději pro koncovku mladší.

Česká místní jména	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	genitiv			genitiv			genitiv	
	celkem	-a (%)	-u (%)	celkem	-a (%)	-u (%)	-a (%)	-u (%)
Havl. Brod	–	–	–	–	–	–	–	–
Kolín	–	–	–	–	–	–	–	–
Letohrad	–	–	–	–	–	–	–	–
Tanvald	–	–	–	–	–	–	–	–
Zbiroh	19	84	16	80	71	29	74	26

Jména *Havlíčkův Brod*, *Kolín*, *Letohrad* a *Tanvald* nemají v tabulce uvedeny hodnoty, protože podle *Internetové jazykové příručky* mají pouze koncovku *-u*. Vyhledávání v korpusu tento předpoklad potvrdilo – v genitivu nebyla koncovka *-a* u těchto čtyř jmen vyhledána v žádném korpusu. Ke kolísání dochází pouze v lokálu.

U MJ jména *Zbiroh* musíme zohlednit fakt, že kromě názvu města se jedná i o název zámku. V textech ČNK se nedalo vždy

jednoznačně určit, zda jde o zámek, či nikoli, proto jsou v tabulce uvedeny všechny výskyty tohoto jména. V SYN2005 se 15krát vyskytlo jméno v beletrii (2krát koncovka *-u*), 2krát v odborné literatuře a pouze 2krát v publicistice (1krát koncovka *-u*). Lidově se městu říká „Zbirov; ze Zbirova“ (Profous 1957, str. 745). Tato podoba se v ČNK objevila pouze 2krát, a to v SYN2005 v literatuře faktu (spadá do beletrie). „... prohlédl jsem si urbáře ve Zbirově a Ledči nad Sázavou.“²¹

Česká místní jména	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	genitiv			genitiv			genitiv	
	celkem	-a (%)	-u (%)	celkem	-a (%)	-u (%)	-a (%)	-u (%)
Mělník	203	96	4	1593	93	7	93	7
Rakovník	94	98	2	1113	95	5	95	5
Nymburk	200	92	8	1608	87	13	88	12
Rumburk	54	26	74	397	41	59	39	61
Žamberk	40	72	28	237	88	12	86	14

U jmen s tvarotvorným základem zakončeným velární finálou „k“ jsou v genitivu uváděných jmen podle Polívkové (2007) možné obě koncovky.

U jmen zakončených příponou *-ík*, *Mělník* a *Rakovník*, je procentuální zastoupení koncovky *-a* přes 90 %. Stejně je tomu u složených jmen *Žamberk* a *Nymburk* (přes 80 % koncovka *-a*). Nářeční podoby mají dle Profouse (1951, 1957) v genitivu také koncovku *-a*. Zajímavé je, že koncovka *-u* se vyskytuje jen v publicistických textech, kdežto *-a* také v textech beletristických a odborných. Může to být způsobeno tím, že hlubší znalost daného místa nesvádí autora k použití mladší koncovky.

²¹ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 24. 2. 2009.

Pouze u MJ *Rumburk* nalezneme více dokladů s koncovkou *-u* (přibližně 60 %). Příčinou by mohl být fakt, že jde o malé pohraniční město, tedy veřejnosti ne tak známé jako například *Nymburk*.

7.2.2 Lokál singuláru

Dubletní koncovky se v lokálu singuláru vyskytly u šesti moravských a devíti českých měst a obcí. Z tabulek vyplývá, že zřetelně převažuje koncovka *-u*, a to především u jmen moravských. Původní koncovka *-e* (*-ě*) je méně frekventovaná. Tento fakt lze přičíst unifikační tendenci, která se projevuje snahou o vyrovnaní tvarotvorného základu, a tedy o odstraňování alternací v základu.

Polívková (2007) u všech uvedených jmen kromě MJ *Jeseník* připouští obě koncovky (nověji vzniklé MJ, proto pouze skloňování podle skloňování s použitím mladších, produktivnějších koncovek vzoru *hrad*). Proto také nemá MJ *Jeseník* v tabulce uvedeny hodnoty (podrobnější vysvětlení viz kapitola 7.2). V korpusech u něj v lokálu nebyla ani jednou nalezena koncovka *-e*.

Moravská místní jména	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	lokál			lokál			lokál	
	celkem	-u (%)	-e (-ě) (%)	celkem	-u (%)	-e (-ě) (%)	-u (%)	-e (-ě) (%)
Bruntál	253	6	94	1994	13	87	12	88
Frenštát p. R.	79	13	87	864	16	84	16	84
Příbor	25	0	100	305	11	89	11	89
Šumvald	3	67	33	33	82	18	81	19
Zábřeh	85	100	0	829	100	0	100	0

Hosák a Šrámek uvádějí koncovku *-e* (*-ě*) jako koncovku typickou pro místní úzus u místních jmen *Frenštát pod Radhoštěm*, *Příbor* (v *Příboře* – moravská krátkost). U MJ *Zábřeh* uvádějí jako regionálně omezenou dubletu spisovnou koncovku *-e* (v *Zábřeze* – tento tvar zjištěn po Jevíčko a Litovel; Hosák – Šrámek 1980, str. 770). Nejnižší frekvence koncovky *-e* byla zjištěna u MJ *Zábřeh*, kdy byl její

výskyt nižší než jedno procento („*Kulturní dům v Zábřeze přichází s komponovaným večerem...*“²²). U MJ *Šumvald* Hosák a Šrámek nářeční podobu v lokálu neuvádějí.

Moravská místní jména	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	lokál			lokál			lokál	
	celkem	-u (%)	-e (%)	celkem	-u (%)	-e (%)	-u (%)	-e (%)
Jeseník	–	–	–	–	–	–	–	–
Lipník	52	100	0	613	100	0	100	0
Šternberk	121	100	0	1415	100	0	100	0
Štramberk	43	100	0	224	100	0	100	0
Šumperk	236	100	0	3882	100	0	100	0

V ČNK se u jmen *Lipník*, *Šternberk* a *Štramberk* podoba s *-e* nevyskytla ani jednou, přestože jsou u těchto jmen podle Polívkové možné obě koncovky. Nářeční podoby znějí o *Lipniku* (Hosák – Šrámek 1970, str. 534), ve *Štemberko/-ce* (Hosák – Šrámek 1980, str. 561) a na *Štramberku* (Hosák – Šrámek 1980, str. 565). Koncovka *-e* byla vyhledána u MJ *Šumperk* pouze jednou, a to v beletristickém textu. V uměleckých textech se obecně může jednat o záměrné použití příznakové koncovky („...*kteřá se vdala za Krejčího v Šumperce a zemřela v Praze léta 1875...*“²³).

Není zcela jasné, proč mají místní jména *Bruntál*, *Příbor*, *Frenštát* a *Šumvald* tak vysoké procentuální zastoupení koncovky *-e* (*-ě*). Jistým důvodem by mohla být žádná (v případě MJ *Bruntál*), nebo ne tak nápadná alternace – *r/ř*, *t/ť*, případně *d/d'* oproti výrazné alternaci jmen s finálou tvarotvorného základu „*h*“ a „*k*“ (*h/z* a *k/c*).

²² Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 24. 2. 2009.

²³ Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 25. 2. 2009.

Česká místní jména	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	lokál			lokál			lokál	
	celkem	-u (%)	-e (-ě) (%)	celkem	-u (%)	-e (-ě) (%)	-u (%)	-e (-ě) (%)
Havl. Brod	12	33	67	2253	3	97	3	97
Kolín	657	0	100	4712	0	100	0	100
Letohrad	35	43	57	270	33	67	34	66
Tanvald	41	61	39	418	68	32	67	33
Zbiroh	40	73	27	165	58	42	60	40

Jelikož MJ *Kolín* má v genitivu podle *Slovníku spisovné češtiny* (Filipec a kol. 2005) koncovku *-a*, jeho koncovka v lokálu je pouze *-ě*, ani v nářečí tomu dle Profouse není jinak. Procentuálně tomu stav v ČNK odpovídá (výskyt koncovky *-u* nepřesáhl jedno procento). Koncovka *-u* se vyskytla v různých periodikách v SYN2006PUB 11krát (z toho třikrát šlo o Kolín nad Rýnem). „...postupně v divadlech v Trutnově, Benešově, Příbrami a Kolíně.“²⁴

Koncovka *-e* u MJ *Zbiroh* byla vyhledána ve 40 % všech příkladů. Lidová podoba zní *na Zbiroze* (Profous 1957, str. 745), tu však najdeme pouze v beletristickém textu v SYN2005, a to jen pokud se jedná o název hradu – „*pán na hradě Zbiroze*“²⁵. Srovnáme-li zmiňované MJ s formálně podobným jménem moravským (s MJ *Zábřeh*), zjistíme, že koncovka *-e* není pro místní jméno české obce tak netypická, jako je tomu u jména *Zábřeh*. Tvrzení se však zakládá na malém vzorku materiálu, aby mohlo nabýt obecnější platnosti, bylo by nutné provést analýzu většího vzorku.

Poslední tři jména – *Letohrad*, *Havlíčkův Brod* a *Tanvald* – mají stejné zakončení, přesto u nich poměr koncovek stejný není. MJ *Tanvald* svou formální stránkou odpovídá moravskému MJ *Šumvald*.

²⁴ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 24. 3. 2009.

²⁵ Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 24. 3. 2009.

Nářeční podoba není známá. U obou jmen, *Šumvald* a *Tanvald*, převažuje koncovka *-u*, ale případy s koncovkou *-ě* nejsou zanedbatelné. Názvy měst *Letohrad* a *Havlíčkův Brod* mají společný apelativní původ, proto také v genitivu mají koncovku *-u* podle vzoru *hrad*. V lokálu dubletní koncovky existují, u jména *Letohrad* se koncovka *-u* vyskytuje v jedné třetině všech dokladů. U MJ *Havlíčkův Brod* vidíme v jednotlivých korpusech velké rozdíly v zastoupení koncovky *-u*. Situaci však může zkreslovat velmi malý vzorek příkladů získaný z dat uložených v SYN2005. V práci Antonína Profouse (1947, str. 181) nalezneme ještě heslo *Německý Brod*. Toto město však bylo roku 1945 přejmenováno na *Havlíčkův Brod*. Autor uvádí nářeční podobu „v *Německým Brodě*“. U obou jmen bychom mohli předpokládat, že výběr koncovky bude záležet na syntaktické funkci daného jména (přísllovečné určení: v *Letohradě*, v *Brodě*; předmět o *Letohradu*, o *Brodu*), avšak tuto domněnku náš výzkum nepotvrdil. V naprosté většině se jména vyskytují s předložkou „v“ a ve větě mají funkci přísllovečného určení. „*Základní škola U Dvora v Letohradu se dočká rekonstrukce.*“²⁶

²⁶ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 22. 6. 2009.

V následující tabulce se pouze u místního jména *Žamberk* podoba s koncovkou *-e* nevyskytla v ČNK ani jednou. Přesto jsou obě koncovky považovány stejně jako u ostatních jmen ve spisovném jazyce za dubletní.²⁷ Jedna z těchto koncovek je také vždy typická pro místní úzus.

Česká místní jména	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	lokál			lokál			lokál	
	celkem	-u (%)	-e (%)	celkem	-u (%)	-e (%)	-u (%)	-e (%)
Mělník	251	84	16	1873	92	8	91	9
Rakovník	145	99	1	1369	100	0	100	0
Nymburk	252	45	55	2861	43	57	43	57
Rumburk	71	97	3	565	100	0	99	1
Žamberk	40	100	0	272	100	0	100	0

Největší rozdíly ve frekvenci jednotlivých koncovek nalezneme u jmen na *-ík* (*Mělník*, *Rakovník*) a u složených, původně německých jmen na *-berk* a *-burk* (*Rumburk*, *Žamberk*), velkou výjimkou je však MJ *Nymburk*.

Podoby příznačné pro místní úzus (u jmen na *-ík*) znějí *na Mělníku* (Profous 1951, str. 49) a *v Rakovníce*, *v Rakovníku* (Profous 1951, str. 537). V SYN2005 se tvar „*v Rakovníce*“ objevil pouze 2krát, a to v literatuře faktu, v SYN2006PUB třikrát v různých periodikách. „...výsledek ČSSD zaznamenala ještě ve středočeském Rakovníce...“²⁸ V KSK-DOPISY, ORAL2006 a ORAL2008 byl lokál MJ *Rakovník* vyhledán vždy jedenkrát, a to s koncovkou *-u*. U MJ *Mělník* je použito koncovky *-e* v SYN2005 v 16 %, tedy 40krát. Zajímavé je, že jen 14 dokladů této podoby pochází z publicistických textů, 3 z beletrie a 23 z odborné literatury, především z administrativních textů. Typický pro

²⁷ <http://prirucka.ujc.cas.cz/>. 20. 6. 2009.

²⁸ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 24. 3. 2009.

místní úzus je dle Profouse tvar s koncovkou *-u* a předložkou „*na*“ („*na Mělníku*“). Tato spojení bylo vyhledáno v malém množství v obou psaných korpusech. „*Dnes se slavnosti vinobraní konají v Čechách na Mělníku, v Litoměřicích...*“²⁹ V mluvených korpusech a KSK-DOPISY bylo nalezeno šest podob s koncovkou *-u* (z toho jednou s předložkou *na*; co se týče nářečí mluvčích – 3x středočeská, 3x severovýchodočeská oblast) dvě s koncovkou *-e* (jednou s předložkou *na*; 1x středočeská, 1x severovýchodočeská oblast).

V obou korpusech se koncovka *-e* v lokálu MJ *Rumburk* vyskytla pouze pětkrát. Např.: „...*zraněného cizince, který v sobotu havaroval v Rumburce...*“³⁰ Také korpus ORAL2006 dosvědčuje pouze podobu s *-u*, a to u třech mluvčích pocházejících z českého pohraničí.

Naprosto odlišná situace nastala u MJ *Nymburk*. V obou korpusech mírně převažuje podoba s koncovkou *-e*, kterou je obvyklá pro místní úzus. „...*mohou návštěvníci Vlastivědného muzea v Nymburku obdivovat expozici...*“³¹ „...*působí v Nymburce v budově okresního úřadu.*“³² Vysokou frekvenci původní koncovky lze snad odůvodnit známostí tohoto města. Město Nymburk leží ve středních Čechách, 50 kilometrů od hlavního města, a je pro obyvatele nejen Čech, ale celé České republiky poměrně dosti známé, především díky Bohumilu Hrabalovi a nymburskému pivovaru, popřípadě díky Josefu Čapkovi a jeho knize pro děti *O pejskovi a kočičce*. Koncovka běžná v mluveném jazyce tak v tomto případě zaujímá i v psaném jazyce významnou roli.

Při srovnání jmen moravských a českých obcí s finálou „*k*“ v tvarotvorném základu zjistíme, že u námi vyhledaných jmen českých obcí je výskyt koncovky *-e* vyšší než u jmen moravských obcí.

²⁹ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 24. 3. 2009.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž.

7.2.2.1 Syntaktické funkce místních jmen

U jmen *Havlíčkův Brod* a *Letohrad* jsme již zmínili problematiku syntaktických funkcí jmen. V *Mluvnici češtiny* (MČ II 1986, str. 368) i v publikaci Aleny Polívkové (2007, str. 20) se lze dočíst, že výběr koncovky v lokálu singuláru maskulin zakončených na tvrdou či obojetnou souhlásku může být závislý na tom, jakou má MJ syntaktickou funkci (viz kapitola 4.2.1.2). Příklady získané z ČNK tento předpoklad v případě jmen *Havlíčkův Brod* a *Letohrad* nepotvrzují. Jak u koncovky *-ě*, tak u koncovky *-u* zastávalo jméno ve většině případů funkci příslovečného určení místa. Také u jiných jmen, která mají poměr koncovek vyrovnaný, nehraje syntaktická funkce ve volbě koncovek roli.

U MJ *Karlštejn* a *Beroun* převažovala ve většině případů v lokálu koncovka *-ě*, a to ve funkci příslovečného určení místa (s předložkou *v*). Pokud se objevila koncovka *-u*, jednalo se až na dva případy o předmět nebo přívlastek neshodný. Příkladem mohou být věty: „*Je především její zásluhou, že se o Berounu mluví jako o městu, které se vzorově chová...*“³³ „*Ve své celoživotní práci o Karlštejnu Fišer zúročil především své bohaté znalosti...*“³⁴ Z těchto příkladů můžeme předpokládat, že pokud uživatel zvolí koncovku *-u*, tak obvykle v případech, kdy se nejedná o určení místa.

7.2.3 Shrnutí

Z výsledků ve výše uvedených tabulkách můžeme usoudit, že užívání genitivních a lokálových koncovek u námi vybraných místních jmen moravských a českých obcí je poměrně odlišné, což se projevuje především u jmen, jejichž tvarotvorný základ je zakončený velární finálou „*k*“. Musíme však brát v úvahu fakt, že se jedná o malé množství jmen a výsledky tedy nelze absolutizovat.

U většiny místních jmen moravských i českých obcí převažuje v genitivu původní koncovka *-a*. Rozdíl však spatřujeme v kvantitativním

³³ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 22. 2. 2009.

³⁴ Tamtéž. 24. 3. 2009.

zastoupení koncovky *-u*. Zaměříme-li se na jména, u nichž je tvarotvorný základ zakončen na veláru, zjistíme, že u jmen moravských obcí je kvantitativní zastoupení koncovky *-u* vyšší než zastoupení téže koncovky u jmen českých obcí.

Obdobně je tomu i u lokálu. I přesto, že obvykle převažuje koncovka *-u*, a to především opět u jmen zakončených na veláru „*k*“ (*alternující s „c“*) a na laryngálu „*h*“ (*alternující s „z“*), je kvantitativní zastoupení koncovky *-e* vyšší u jmen českých obcí než u jmen obcí moravských. U jmen s alternací *t/t'* či *d/d'* nejsou ve frekvenci tak velké rozdíly jako u jmen výše zmíněných.

Jsme si vědomi toho, že výzkum se zakládá na poměrně malém vzorku místních jmen. Na základě výsledků bychom se však mohli domnívat, že na výběr koncovky by mohla mít vliv velikost dané obce, její známost a poloha. U jmen obcí nacházejících se v centrální části Čech, u jmen obcí, jež jsou větší a známější, je frekvence původních koncovek vyšší (v genitivu *-a*, v lokálu *-e*) než u jmen obcí nacházejících se v pohraničních oblastech či u jmen označujících obce malé.

7.3 Maskulina/feminina zakončená na měkkou či obojetnou souhlásku

V této kapitole se zabýváme místními jmény, která kolísají mezi rodem ženským a mužským a jsou zakončena na měkkou či obojetnou souhlásku.

Mluvnice češtiny (MČ II 1986, str. 370) jako obourodá uvádí jména *Aš* a *Koloveč*. Alena Polívková (2007, str. 21) přidává *Bohdaneč*, *Pankrác*, *Unhošť*, *Zliv* nebo *Želiv*... *Internetová jazyková příručka* sem řadí ještě *Bubeneč*, kromě toho však v této příručce najdeme určité nesrovnalosti. V kapitole o zeměpisných jménech rodu mužského zakončených na souhlásku nalezneme informaci, že podle příruček mohou být MJ jako *Aš* či *Pankrác* rodu ženského i mužského.³⁵ V kapitole o rodu substantiv je však zaznamenáno, že *Pankrác* patří ve

³⁵ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=360&dotaz=zem%C4%Bpisn%C3%A1%20jm%C3%A9na#nadpis11>.
22. 2. 2009.

spisovné češtině pouze k rodu ženskému.³⁶ V doplňcích osmidílného *Slovníku spisovného jazyka českého* (1989, str. 553) je uvedena poznámka, že MJ *Pankrác* již není jen rodu ženského, ale řidčeji i mužského. Rozpor nastává rovněž u místního jména *Želiv*, které má podle Polívkové i *Internetové jazykové příručky* možné oba rody. Nicméně v *Akademických pravidlech českého pravopisu* z roku 2002 (str. 369) je *Želiv* pouze rodu mužského.

V ČNK jsme vyhledali sedm místních jmen, u kterých kolísá rod ženský a mužský. Rod bylo možné určit u vybraných jmen (kromě MJ *Zliv* a *Želiv*) pouze na základě instrumentálové koncovky, v jiných pádech se koncovky shodují – jedná se o skloňování podle vzoru *stroj* či *píseň*. U těchto jmen jsme tedy vyhledali pomocí funkce *tag* zmiňovaná jména v instrumentálu (*[tag="...7.*"]*). Kromě toho jsme se však rod místních jmen snažili určit pomocí tvaru adjektiva nebo verba stojícího těsně před jménem (tedy v pozici -1; *[tag="A.*"]*, *[tag="V.*"]*) či verba stojícího těsně za jménem (pozice +1). Výsledky daného vyhledávání tudíž nejsou absolutní, nicméně i přesto lze určit, který rod u vybraných jmen převažuje.

U MJ *Koloveč* a *Unhošť* nebyl zjištěn na základě výše uvedeného vyhledávání ani v jednom případě mužský rod. Obě jména byla původně rodu mužského, vyvinula se z osobních jmen, ke kterým byla přidána přivlastňovací přípona -*j(b)* (Profous 1949, str. 289; Profous 1957, str. 447–448).

V následující tabulce jsou uvedena pouze tři místní jména, MJ *Želiv* a *Zliv* mají samostatné tabulky, a to kvůli svému specifickému skloňování a jinému způsobu vyhledávání. Zkratky *F* a *M* v tabulce označují feminina a maskulina.

³⁶ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=200>. 22. 2. 2009.

	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	celkem	F (%)	M (%)	celkem	F (%)	M (%)	F (%)	M (%)
Aš	14	86	14	103	97	3	96	4
Bubeneč	15	53	47	33	88	12	77	23
Pankrác	11	100	0	72	82	18	84	16

U všech tří jmen zřetelně převažuje rod ženský, i když původně byla jména rodu mužského. Jméno *Pankrác* bylo odvozeno od jména osobního. U jména *Aš* nejprve docházelo ke kolísání mezi nominativními tvary *Aš*, *Aša*, *Aše* (*Asch*, *Ascha*, *Asche*). Slovo pochází ze starohornoněmeckého *ask* (*Esche*) = *jasan* a nejdříve označovalo potok, po kterém byla později pojmenována osada (Lutterer – Šrámek 2004, str. 40). Původní název *Bubenče* zněl *Ovnec* (*Ovenec*), ve stsl. *ov* = *beran*. *Ovnec* bylo tedy deminutivum – *beránek*. Profous (1947, str. 193–194) ukazuje přeměnu na *Bubeneč*: *Ovenec* – *Boveneč* – *Voveneč* – *Poveneč* – *Bubeneč*. Přeměnu v *Bubeneč* vysvětluje také tím, že nedaleko se nacházela ves *Bubny*, se kterou si lidé *Ovenec* pletli. Proto vznikl název *Bubeneč*. V SYN2005 je u jmen *Aš* a *Bubeneč* poměrně velká frekvence maskulin. Např.: „...efektivně stíhat a zadržet v prostoru mezi Ašem a Hodonínem.“³⁷ V rodě mužském se v součtu obou korpusů nejvíce objevila MJ *Bubeneč* a *Pankrác* (části Prahy). MJ *Pankrác* se jako maskulinum vyskytlo obvykle ve větách tykající se sportu. „Secesní průmyslový skvost v pražském Bubenči si to dozajista zaslouží.“³⁸ „...v pohodě poradili na jeho hřišti s pražským Pankrácem (6:0)...“³⁹

Místní jména *Zliv* a *Želiv* jsou poněkud problematická. Obě jména byla vytvořena z osobních jmen. Lidové podoby znějí: *ta Zliv*, *ze Zlivě*, *ve Zlivi* (ves v okrese České Budějovice), *Zlív*, *ve Zlívě* (ves

³⁷ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 25. 3. 2009.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž.

v okrese Jičín); *ten Želiv, do Želiva, v Želivě* (Profous 1957, str. 782 a 829–830).

Jména jsme vyhledávali v genitivu a lokálu, na základě genitivní koncovky jsme určili, o jaký jmenný rod a způsob skloňování se jedná.

	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	celkem	genitiv		celkem	genitiv		genitiv	
		-i (%)	-u (%)		-i (%)	-u (%)	-i (%)	-u (%)
Zliv	17	82	16	76	99	1	96	4

MJ *Zliv* v rodě ženském i mužském uvádí pouze Alena Polívková (2007, str. 21). V druhém pádě udává koncovky *-i* a *-a*, v šestém pádě *-i*, *-ě*. V ČNK se v lokálu vyskytla pouze koncovka *-i*, která má podporu dle Profouse i v nářečí. Zajímavá je však situace v genitivu, v němž se kromě koncovky *-i*, vyskytla v několika případech podoba s koncovkou *-u* (pouze v publicistických textech), jež není zachycena v žádné mluvnické příručce ani ve slovnících místních jmen („*Muž jel s traktorem kolem 22. hodiny ze Zlivu směrem na Stříbro.*“⁴⁰). V textech ČNK se MJ *Zliv* tedy vyskytuje především v rodě ženském (vzor *kost*). Pokud se objevila koncovka mužského rodu, ukazovala podle genitivní koncovky *-u* na skloňování podle vzoru *hrad*. Koncovka *-a*, kterou uvádí Polívková, se v korpusu neobjevila ani jednou.

MJ *Želiv* je, jak jsme již uvedli, ve spisovné češtině pouze rodu mužského a skloňujeme jej podle podvzoru *les*: gen. *Želiva*, dat. *Želivu*, lok. *Želivě*, instr. *Želivem*. *Slovník spisovného jazyka českého* z roku 1971 však připouštěl v genitivu také koncovku *-u* (1971, str. 911). V následující tabulce vidíme, že skloňování podle podvzoru *les* není pro všechny uživatele českého jazyka zcela přirozené. Velká variantnost

⁴⁰ Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 23. 2. 2009.

koncovek v genitivu a lokálu vypovídá o tom, že skloňování jména je poměrně problematické.

	SYN2005					SYN2006PUB				
	celkem	genitiv				celkem	genitiv			
		-a (%)	-i (%)	-y (%)	-u (%)		-a (%)	-i (%)	-y (%)	-u (%)
Želiv	111	97	2	1	0	86	55	33	3	9

	SYN2005 + SYN2006PUB				
	celkem	genitiv			
		-a (%)	-i (%)	-y (%)	-u (%)
Želiv	197	79	15	2	4

V genitivu se kromě koncovky *-a* vyskytly ještě tři další koncovky, a sice *-i*, *-y* a *-u*. Tyto koncovky odpovídají skloňování podle vzorů *kost*, *žena* a *hrad*. Koncovka *-y* byla v ČNK zastoupena nejméně, dohromady 4krát (pouze publicistické texty). Aby se jednalo o náležitou koncovku, nominativ singuláru by měl znít *Želiva* (genitiv – *Želivy*). Proto se domníváme, že by se v těchto případech mohlo jednat spíše o pravopisnou chybu. „*Svůj um tu představí sedm uměleckých kovářů z Liberce, Jablonce nad Nisou, ze Želivy, Úval a z Prahy.*“⁴¹ Koncovka *-i* měla větší zastoupení v SYN2006PUB, tedy pouze v publicistických textech. „*Už několik let děti z Radenína jezdí do Želivi...*“⁴² Naopak se spisovnou koncovkou *-a* jsme se setkali v necelých stech procentech v SYN2005. Jen tři příklady však pocházely z publicistických textů, zbytek z beletrie (především literatury faktu). Koncovka *-u* byla *Bonitem* vyhledána pouze v SYN2006PUB. „*Do Želivu je to z Humpolce necelých deset kilometrů.*“⁴³ Zajímavé však je, že se tato genitivní podoba neobjevila při vyhledávání genitivu (*[tag="....2.*"]*), nýbrž dativu

⁴¹ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 24. 2. 2009.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 25. 2. 2009.

(s gen. předložkami *z* a *u*). Morfologické značkování se provádí pomocí programu, je tedy zřejmé, že tento program s tvarem *Želivu* v genitivu vůbec nepočítal a chybně jej určil jako dativ.

	SYN2005				SYN2006PUB				SYN2005 + SYN2006PUB		
	celkem	lokál			celkem	lokál			Lokál		
		-ě (%)	-i (%)	-u (%)		-ě (%)	-i (%)	-u (%)	-ě (%)	-i (%)	-u (%)
Želiv	168	82	7	11	172	41	41	18	61	24	15

Spisovná lokálová koncovka *-ě* v SYN2005 značně převažuje proto, že 131 (ze 138) dokladů pochází z literatury faktu (předpokládá se, že autoři takových publikací budou umět skloňovat jména míst, o kterých píší a mají o nich poměrně velké znalosti – více než polovina dokladů pocházela z vědecko-naučné publikace o právní odpovědnosti v porodnictví). Koncovka *-u* v tomto korpusu nebyla ani jednou nalezena v publicistickém textu, naproti tomu koncovka *-i* se v polovině příkladů nacházela právě v publicistických textech. SYN2006PUB vypovídá o současném stavu skloňování zmiňovaného MJ více. Koncovka *-i* (podle vzoru *kost*) je stejně frekventovaná jako koncovka *-ě*. „*Dnes se o něj starají dva premonstráti z kláštera v Želivi.*“⁴⁴ „...*triadvacetiletému pacientovi Psychiatrické léčebny v Želivě na okrese Pelhřimov.*“⁴⁵ V necelých dvaceti procentech bylo jméno vyhledáno s koncovkou *-u* (podle vzoru *hrad*). „*Téměř totožný výsledek zajelo na umělém slalomovém kanále v Želivu na Pelhřimovsku družstvo žen...*“⁴⁶

Z výsledku ČNK je patrné, že MJ *Želiv* je pro obyvatele České republiky značně neprůhledné. Je také dosti pravděpodobné, že se MJ *Želiv* v budoucnu zařadí do skupiny místních jmen, jež jsou ve spisovné češtině jak maskuliny, tak femininy.

⁴⁴ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 25. 2. 2009.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž.

V ČNK jsme rovněž vyhledali jména, která jsou ve spisovné češtině pouze femininy, avšak v místním úzu jsou často považovány za maskulina (*Olomouc, Kroměříž, Třebíč, Dobříš*). Chtěli jsme tak zjistit (pouze na základě vyhledávání v instrumentálu), jestli se v publicistice může objevit nespisovný tvar v maskulinu, který je typický především pro moravská nářečí (hranice užívání maskulina a feminina viz kapitola 4).

Jen výjimečně se v SYN2006PUB objevily u jmen *Olomouc, Třebíč* a *Dobříš* v sedmém pádě tvary s koncovkou *-em* (MJ *Kroměříž* se s touto koncovkou nevyskytlo ani jednou). U MJ *Olomouc* byly vyhledány dva doklady s koncovkou *-em*, nicméně v jednom případě se jednalo spíše o překlep, v druhém o chybné použití koncovky: „*V utkání Pardubic s rezervním týmem Olomoucem vyšlo trenérovi Hanáků střídání...*“⁴⁷ Ve větě by mělo být MJ v genitivu (s koncovkou *-e*). Věta je tak spíše dokladem na atrakci, tedy mechanické přizpůsobení tvaru jednoho slova k tvaru slova sousedního (ESČ 2002, str. 50) Místní jméno *Třebíč* se v rodě mužském, s instrumentálovou koncovkou *-em*, vyskytlo 5krát (4krát ve významu *sportovní oddíl z Třebíče*, např. „...v prvoligovém utkání s Třebíčem...“⁴⁸). „...společně s Třebíčem jsme nejkrizovějším okresem na jižní Moravě...“⁴⁹ Tvar *Dobříšem* byl nalezen pouze 1krát. Jako jediné označuje MJ *Dobříš* město ležící v Čechách, kde tvary v maskulinu nejsou obvyklé ani v běžně mluvené češtině.

7.4 Feminina

Dubletní koncovky ve skloňování mají místní jména rodu ženského zakončená na *-v* a *-m* a jména složená s druhou částí *-ves*.

7.4.1 Feminina zakončená na *-v* a *-m*

Jak už jsme se v teoretické části zmínili, byla tato MJ dříve rodu mužského, a to s příponou *-j(b)*. *Český jazykový atlas* (2002,

⁴⁷ *Český národní korpus - SYN2006PUB*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 25. 2. 2009.

⁴⁸ Tamtéž. .

⁴⁹ Tamtéž.

str. 104–105) u jmen typu *Příbram* uvádí, že vedle podoby *Příbram* (vzor *kost*), je v moravských nářečích a na hranicích Čech zachován rod mužský, na několika místech severní Moravy dokonce nominativní tvar *Příbrama* (vzor *žena*). V genitivu jsou možné koncovky *-i* (vzor *kost*) a *-ě* (vzor *píseň*). Koncovka *-ě* je zachycena v mluveném jazyce především v nářečí severovýchodních Čech, na okraji Čech středních, na Příbramsku a nahodile i jinde. Stav místních jmen typu *Boleslav* je podobný. Kromě hlavní podoby v ženském rodě (vzor *kost*), je na Moravě rozšířena podoba podle vzoru *žena* – *Boleslava* – a na hranicích s Polskem podoba v rodě mužském. V genitivu se kromě koncovek *-i* a *-ě* (*-ě* typické pro severovýchodočeské nářečí a severní okraj středočeského nářečí) můžeme setkat v moravských nářečích s koncovkou *-y* (od *Boleslava*; výslovnostně však rozdíl *-i* x *-y* není v některých dialektech patrný). (ČJA IV 2002, str. 103,105)

V SYN2005 a SYN2006PUB jsme postupně vyhledali genitivní tvary tří moravských a pěti českých měst.

U moravských názvů měst *Břeclav*, *Miroslav* a *Kuřim* se ani jednou neobjevil genitivní tvar s koncovkou *-ě* ani *-y* (u jmen na *-v*), proto by byl zápis do tabulky bezpředmětný.

U jmen českých měst se již koncovka *-ě* vyskytla. V několika dokladech byla zaznamenána rovněž koncovka *-y*. Do tabulky jsme koncovku *-y* však nezanášeli, domníváme se, že se v tomto případě nejedná o jev nářeční (nom. sg. *Boleslava*, gen. sg. *Boleslavy*; viz výše), nýbrž o pravopisnou chybu autorů článků.

	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	genitiv			genitiv			genitiv	
	celkem	-i (%)	-ě (%)	celkem	-i (%)	-ě (%)	-i (%)	-ě (%)
Čáslav	79	86	14	699	99	1	98	2
Chrudim	297	78	22	2190	95	5	94	6
Kouřim	18	89	11	185	99	1	98	2
Příbram	486	95	5	3623	100	0	99	1
Soběslav	38	100	0	369	100	0	100	0

V obou korpusech byla u MJ *Soběslav* vyhledána pouze podoba s *-i*. Porovnáme-li výsledky obou korpusů, je patrné, že frekvence koncovky *-ě* je vyšší v SYN2005. Důvodem je patrně větší výskyt příkladů z beletrie a odborné literatury, autoři takových publikací používají starší koncovku u místních jmen většinou úmyslně. U odborné literatury, která se týká těchto obcí, se lze domnívat, že autoři zvolí starší koncovku z důvodu tradice. „*Strejda Hrubý, který měl někde u Čáslavě chalupu s několika měřicemi polí...*“⁵⁰ „*Několik dní potom prohlížel jsem okolí Kouřimě a Zásmuk...*“⁵¹ Naopak SYN2006PUB ukazuje, že v publicistických textech stojí koncovka *-ě* na periferii. Pouze u MJ *Chrudim* byly nalezeny doklady s koncovkou *-ě* také v KSK-DOPISY a v ORAL2008. V KSK-DOPISY se vyskytla tato podoba pouze jednou (mluvčí pocházel z oblasti severovýchodočeského nářečí), podoba s *-i* byla vyhledána 8krát (4 mluvčí pocházeli z oblasti severovýchodočeské). V ORAL2008 byl stav vyrovnaný – dva mluvčí užili tvar *Chrudimi*, dva *Chrudimě*. Všichni pocházeli ze severovýchodních Čech. „*Mílo, prosím tě, až pojeděš do Chrudimě, zastav se.*“⁵² Z tak malého vzorku nelze vyvodit závěry, nicméně srovnáme-li informace z *Českého jazykového atlasu* (2002, str. 103–104), vidíme, že v nářečí severovýchodních Čech je opravdu tvar v genitivu *Chrudimě* živý. U místních jmen *Soběslav*, *Čáslav*, ale také *Boleslav* se v ČNK vyskytla v genitivu také koncovka *-y*. „*...o den později folkloristé z Chrudimi, Telče či Soběslavy.*“⁵³ „*Pokud se vydáte do Mladé Boleslavy v příštích týdnech...*“⁵⁴ Jak jsme již naznačili, považujeme tuto koncovku

⁵⁰ *Český národní korpus - SYN2005*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 25. 3. 2009.

⁵¹ Tamtéž. 25. 3. 2009.

⁵² *Český národní korpus - ORAL2008*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2008. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 18.3.2009

⁵³ *Český národní korpus - SYN2005*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 2. 3. 2009.

⁵⁴ *Český národní korpus - SYN2006PUB*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 2. 3. 2009.

za pravopisnou chybu spíše než za tvar od nářeční podoby jména *Soběslava*. Tvary s -y se vyskytly pouze v periodikách sídlících v Praze.

7.4.2 Složená feminina s druhou částí -ves

Města či obce s názvem takto zakončeným se nacházejí výhradně v Čechách. Z následující tabulky je patrné, že sice převažuje v genitivu tvar zakončený na -vsi, ale výskyt případu na -vse není rozhodně zanedbatelný. „...správy se například přesune z Prahy 15 do Uhříněvse a ze čtrnáctého obvodu do Počernic.“⁵⁵ „...mezinárodní kamionová doprava přesunula do Bělovse.“⁵⁶

	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	genitiv			genitiv			genitiv	
	celkem	-i (%)	-e (%)	celkem	-i (%)	-e (%)	-i (%)	-e (%)
Běloves	4	100	0	7	29	71	55	45
Kněževes	4	75	25	31	71	29	71	29
Milíčeves	0	-	-	7	76	14	76	14
Nelahozeves	13	77	23	43	84	16	82	18
Uhříněves	14	100	0	102	92	8	93	7

Celkové počty vyhledaných tvarů jsou velmi nízké, jedná se totiž o malá města či obce. Zkreslující je tak frekvence koncovky -e u MJ *Běloves*, jež se celkově vyskytlo pouze 11krát. Lidové podoby uváděné Profousem mají u jmen *Uhříněves*, *Nelahozeves* a *Kněževes* genitivní koncovku -i, u jména *Milíčeves* koncovku -e a jak -i, tak -e u jména *Běloves*.

⁵⁵ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 25. 3. 2009.

⁵⁶ Tamtéž.

7.5 Neutra zakončená na -í

Zpodstatnělá přídavná jména s koncovkou *-í* se mohou skloňovat jak podle vzoru *stavení*, tak podle adjektivního vzoru *jarní* (původní skloňování). Jedná se o jména, která vznikla z adjektiv – adjektiva byla odvozena většinou od názvů zvířat – *Rybí, Jelení, Kobyli, Hovězí, Zubří*, ale také například *Strašecí* či *Jedlí*. U těchto sedmi jmen jsme se snažili zjistit, zda je skloňování podle vzoru *jarní* dosud produktivní.

Vyhledávání pomocí morfologického značkování však v tomto případě nebylo možné. Při zadání MJ a funkce *lemma* program nedokázal vyhledat žádné tvary. Proto jsme dané tvary museli zadávat postupně. Zastoupení jednotlivých pádů v korpusu bylo obtížné spočítat, protože kromě instrumentálu je vždy jméno zakončeno koncovkou *-í* a také proto, že kromě MJ byla vyhledána také všechna stejně znějící přídavná jména. V korpusu SYN2005 byl vyhledán velmi malý počet zmíněných jmen, proto jsme brali v potaz pouze SYN2006PUB. Zjistili jsme, že dubletní tvary se vyskytují pouze v genitivu a u některých jmen také v lokálu. Je nutné zdůraznit, že počet tvarů v genitivu a lokálu s koncovkou *-í* je pouze přibližný.

	SYN2006PUB		
	genitiv		
	celkem	0 + -í (%) ⁵⁷	-í + -ho (%)
Hovězí	21	81	19
Horní Jelení	24	100	0
Jedlí	16	100	0
Kobyli	28	75	25
Rybí	4	50	50
Strašecí	159	99	1
Zubří	274	100	0

⁵⁷ Symbol 0 znázorňuje nulovou kmenotvornou příponu.

Při pohledu na tabulku zjistíme, že až na MJ *Rybí* (celkově malá frekvence jména), převažuje v genitivu koncovka *-í* (u MJ *Kobylí* se koncovka *-ho* vyskytla vždy jen ve spojení se jménem – *Kobylka z Kobylího*). „*Přitom jsme vyvezli ze Strašecího jenom 2300 tun odpadu...*“⁵⁸ U třech jmen se koncovka *-ho* nevyskytla ani jednou.

V korpusu se u genitivu MJ *Horní Jelení* 1krát objevilo jméno v ženském rodě: „*Kromě Horní Jelení se štáb, který vede režisér Milan Růžička...*“⁵⁹

V lokálu se 1x vyskytlo na *Zubřím* (ze 457 dokladů) a 7krát (ze 47 dokladů) v *Hovězím*. „*...potvrdil předseda mysliveckého spolku v Hovězím na Vsetínsku Jiří Durmon.*“⁶⁰

Z výsledků můžeme vyvodit, že skloňování podle adjektivního vzoru *jarní* stojí dnes v psané češtině již na periferii a zcela převládá deklinace podle vzoru *stavení*.

7.6 Pomnožná jména

Zaměřili jsme se na vyhledávání dvou skupin místních jmen, a sice jmen zakončených na *-y* a jmen zakončených na *-ic(e)*.

7.6.1 Místní jména zakončená na *-y*

U pomnožných místních jmen je často složité určit, zda patří k femininům, či maskulinům. Proto také jejich skloňování často kolísá mezi ženským a mužským rodem, tedy vzorem *žena* a *hrad*, a tak vznikají v určitých pádech dubletní koncovky.

7.6.1.1 Genitiv

V ČNK jsme vyhledali genitivní tvary deseti pomnožných místních jmen zakončených v nominativu na koncovku *-y*. Moravských míst zakončených koncovkou *-y* je mnohem méně než českých, proto

⁵⁸ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.
Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 2. 3. 2009.

⁵⁹ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.
Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 2. 3. 2009.

⁶⁰ Tamtéž.

jsme do jedné tabulky zahrnuli názvy míst českých i moravských (*Diváky, Klobouky* a částečně *Hamry* – míst pojmenovaných *Hamry* je několik a nacházejí se jak v Čechách, tak na Moravě). Podíváme-li se do tabulky na hodnoty „*celkem*“, zjistíme, že jsou poměrně nízké, opět se z velké části jedná o malá města či obce.

Všechna jména uvedená v tabulce mají v genitivu dubletní koncovky, a to nulovou koncovku a koncovku *-ů*. Starší, nulová koncovka je pozůstatkem skloňování tzv. o-kmenů, koncovka *-ů* odpovídá skloňování podle vzoru *hrad*.

	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	genitiv			genitiv			genitiv	
	celkem	0 (%) ⁶¹	-ů (%)	celkem	0 (%)	-ů (%)	0 (%)	-ů (%)
Karlovy Vary	36	14	86	357	18	82	18	82
Kouty	8	13	87	91	14	86	15	85
Luby	52	73	27	118	12	88	31	69
Sviný	17	24	76	182	18	82	18	82
Hamry	19	11	89	220	12	88	12	88
Mokropsy	1	100	0	11	64	36	67	33
Dušníky	9	56	44	20	40	60	45	55
Počátky	9	100	0	36	92	8	94	6
Diváky	2	100	0	8	87	13	90	10
Klobouky	25	84	16	257	87	13	87	13

U prvních pěti jmen činí frekvence nulové koncovky v součtu obou korpusů necelých 20 %. „...určená skupina radiostanic například kdesi u Karlových Var bude moci...“⁶² „Populární skupina dnes vystoupí u Trhových Svin.“⁶³ U MJ *Luby* zde sice najdeme údaj 31 %, číslo je ale

⁶¹ Symbol 0 znázorňuje nulovou koncovku.

⁶² Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 25. 3. 2009.

⁶³ Tamtéž.

zkreslené, protože v SYN2005 pocházelo z celkem 38 dokladů zakončených nulovou koncovkou 32 z jednoho beletristického díla, 4 z odborné literatury a pouze 2 z publicistických textů. V SYN2006PUB činí výskyt nulové koncovky pouze 12 %, přes 80 % mají zmiňovaná jména v genitivu koncovku *-ů*. Z výsledků je zřejmé, že v těchto případech je dnes pro uživatele českého jazyka přirozenější skloňovat jména podle vzoru *hrad*.

U druhé pětice jmen naopak převažuje nulová koncovka, výjimku tvoří MJ *Dušníky*, u kterého je frekvence dubletních koncovek poměrně vyrovnaná. Pro ilustraci uvedeme několik příkladů: „*Vyjádření ředitele firmy překvapilo starostu Divák Libora Veverku (ČSSD).*“⁶⁴ „*...objížděli dobrovolní hasiči z Mokropes Berounku...*“⁶⁵ „*...hodiny se ledová několikakilometrová masa u Mokropsů utrhla.*“⁶⁶ Důvodem vyšší frekvence nulové koncovky by mohla být dle našeho názoru podobnost místních jmen s apelativními jmény. Mluvčím může připadat humorné i nepatřičné vyjádření „*bez zapojení Klobouků/Diváků/... to jiné obce nezvládnou*“. Nemusí to však znamenat, že daná MJ z apelativ opravdu pochází. MJ *Diváky* vzniklo z akuzativu plurálu k osobnímu jménu *Divák* – tedy *ves rodiny Divakovy* (Hosák – Šrámek 1970, str. 179). Na stejném místě autoři uvádějí, že je dosti nepravděpodobný původ z německého apelativa *Zuschauer* (divák). Jména *Klobouky*⁶⁷ (možné přenesené označení kopců připomínající tvarem klobouky; Hosák – Šrámek 1970, str. 398) *Mokropsy* (posměšné označené obce s mokkými psy; Profous 1951, str. 127) a *Počátky* (blízko pramen – počátek řeky Jihlava a předěl Černého a Severního moře; Profous 1951, str. 389) se k apelativům pojí.

⁶⁴ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 25. 3. 2009.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ V korpusech jsme vyhledávali pouze MJ *Valašské Klobouky*, abychom se vyhnuli apelativu *klobouk*.

Co se týče nářečních genitivních koncovek, pouze u jmen *Sviny* a *Hamry* uvádí Profous koncovku -ů: *do Svínů, do Hamrů*. Ostatní jména mají v nářečích nulovou koncovku⁶⁸: *do Kout, Lub, Mokropes,*

7.6.1.2 Dativ

Zejména MJ zakončená na -k(y) mohou mít v dativu jak koncovku -ům (vzor *hrad*), tak koncovku -ám (vzor *žena*).⁶⁹ V SYN2005 i SYN2006PUB se však celkově dativ u těchto jmen vyskytoval velice zřídka, nebo vůbec (ne více než 5 dokladů u jedné koncovky). Oba tvary jsme se pokusili vyhledat u jmen *Dušníky, Klobouky, Králíky* a *Počátky*. Dativ u jména *Dušníky* v korpusech nebyl doložen vůbec, u MJ *Klobouky* pouze jednou, s koncovkou -ům. U MJ *Počátky* byl dativ vyhledán celkem 3krát, a to s koncovkou -ám (Polívková uvádí ve své práci pouze tvar *Počátkům*; 2007, str. 146). „...*přestane na provozní výdaje za školáky přispívat i Pelhřimovu a Počátkám*.“⁷⁰ Nejvíce tvarů bylo nalezeno u MJ *Králíky* – 5krát -ám a 2krát -ům. Všechny doklady pocházely z publicistických textů. „...*přinese, jak starosta pevně věří, Králíkám potřebný kapitál*...“⁷¹ „*Nakonec se to podařilo při dalším projednávání den před volbami alespoň Králíkům*.“⁷² Koncovka -ům v dativu je typičtější pro místní úzus (Polívková 2007, str 27).

7.6.1.3 Lokál

V lokálu pomnožných jmen zakončených na -y se objevují koncovky -ech, -ích a -ách. U některých MJ se v lokálu mohou vyskytnout všechny tři koncovky, např. u MJ *Želízy*, častější jsou však dubletní koncovky, a to v různých kombinacích. Podle *Mluvnice češtiny* (MČ II 1986, str. 377) se pouze koncovka -ech vyskytuje u jmen končících na -d(y), -t(y), -n(y), -b(y), -v(y), -m(y), obvykle také na -r(y).

⁶⁸ U MJ *Karlovy Vary* neuvádí Profous žádné lidové podoby.

⁶⁹ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=395>. 24. 6. 2009.

⁷⁰ *Český národní korpus - SYN2006PUB*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 9. 3. 2009.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Tamtéž.

Koncovka *-ích* se drží (často vedle ní koncovka *-ech*) u jmen na *-z(y)*, *-s(y)*, *-p(y)*, někdy také *-l(y)*. Koncovku *-ách* (často dubletní koncovka *-ích*) používáme u jmen zakončených na *-h(y)*, *-ch(y)*, *-k(y)*.

	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	lokál			lokál			lokál	
	celkem	-ech (%)	-ích (%)	celkem	-ech (%)	-ích (%)	-ech (%)	-ích (%)
Hlubočepy	17	0	100	45	7	93	6	94
Holovousy	4	0	100	28	18	82	16	84
Hrdlořezy	6	0	100	52	13	87	12	88
Kly	8	25	75	53	39	71	23	77
Kosmonosy	44	77	27	244	57	43	59	41
Mokropsy	4	100	0	21	52	48	60	40
Pyšely	10	10	90	63	5	95	6	94
Soběchleby	1	100	0	18	83	17	84	16
Veltrusy	25	24	76	105	44	56	40	60

Do tabulky jsme zařadili devět MJ, u kterých jsme v ČNK našli v lokálu dublety *-ech* a *-ích*. Starší koncovka *-ích* převládá u pěti jmen, u jmen *Kosmonosy*, *Mokropsy* a *Veltrusy* je již frekvence dubletních koncovek poměrně vyrovnaná. Pouze u MJ *Soběchleby* činí frekvence koncovky *-ech* přes 80 %. Podle MČ II by to také měla být jediná možná koncovka, Polívková však v lokálu uvádí možné koncovky obě (2007, str. 165). „*Kino v Soběchlebích bývalo už dřív, ale na začátku devadesátých...*“⁷³ „*Tentokrát se tak stalo v Soběchlebech, odkud zmizel zeton v hodnotě 110000 korun.*“⁷⁴

Lidové podoby těchto jmen jsou zakončeny koncovkou *-ích*, jen u jmen *Holovousy* a *Soběchleby* Profous ani Lutterer a Šrámek tvary v lokálu neuvádějí.

⁷³ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 24. 6. 2009.

⁷⁴ Tamtéž.

Do následující tabulky jsme vybrali jména, která mají dle Polívkové (2007) až na jednu výjimku možné v lokálu dubletní koncovky *-ách* a *-ích*. U MJ *Počátky* je uváděna pouze koncovka *-ách*, přesto byl tvar *v Počátcích* v SYN2006PUB vyhledán.

Součet výsledků obou korpusů tentokrát nebyl nutný, protože v korpusu SYN2005 byl u všech jmen výskyt koncovky *-ách* stoprocentní (kromě MJ *Diváky*, u kterého program nevyhledal ani jeden tvar v lokálu).

Frekvence koncovky *-ích* je v SYN2006PUB velmi nízká. Z výsledků lze tedy vyvodit, že i když jsou obě koncovky přípustné, koncovka *-ách* u tohoto typu jmen je nepochybně produktivnější.

	SYN2005			SYN2006PUB		
	lokál			lokál		
	celkem	-ách (%)	-ích (%)	celkem	-ách (%)	-ích (%)
Buky	5	100	0	75	95	5
Diváky	0	—	—	6	100	0
Dušníky	4	100	0	24	100	0
Klobouky	31	100	0	326	99	1
Počátky	24	100	0	182	98	2
Stachy	2	100	0	39	95	5

Pro ilustraci uvedeme několik dokladů na koncovku *-ích*. „Zadlužená nemocnice v Počátcích na Pelhřimovsku koncem měsíce ukončí svou činnost.“⁷⁵ „... v Kulturním domě Klobúčan ve Valašských Kloboucích ...“⁷⁶ „...byl uložen za oltářem starého kostela ve Staších.“⁷⁷ „...českobudějovičtí volejbalisté v Mladých Bucích na severu Čech v létě absolvují.“⁷⁸

⁷⁵ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 12. 3. 2009.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Tamtéž. 24. 3. 2009.

Poslední tabulka se týká jmen, která mají v lokálu dubletní koncovky *-ech* a *-ách*.⁷⁹ U jmen *Hamry*, *Jirny* a *Sviny* (také *Trhové Sviny*) uvádí Polívková (2007, str. 82, 100, 117) pouze koncovku *-ech*, u místního jména *Lutopecny* naopak pouze *-ách*.

	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	lokál			lokál			lokál	
	celkem	-ech (%)	-ách (%)	celkem	-ech (%)	-ách (%)	-ech (%)	-ách (%)
Doudleby	22	32	68	109	52	48	49	51
Hamry	33	100	0	368	99	1	99	1
Jirny	13	100	0	18	78	22	87	13
Lutopecny	0	–	–	8	25	75	25	75
Sviny	30	100	0	229	98	2	98	2
Želízy	1	100	0	8	87	13	89	11

V SYN2005 byl pouze u jména *Doudleby* zaznamenán výskyt koncovky *-ách*, a to dokonce v 68 % (tentokrát není počet zkreslen beletristickými či odbornými texty; skoro všechny doklady pochází z publicistických textů). V SYN2006PUB je již frekvence koncovky *-ách* vyšší rovněž u ostatních jmen, ve třech případech však koncovka není dle Polívkové přípustná. „...uzavřeny základní školy ve Velkých Popovicích, Jirnách a ve Sluhách...“⁸⁰ „Břehy rybníka v Hamrách doslova vřou žabími hrátkami ...“⁸¹ U MJ *Lutopecny* je sice z jedné čtvrtiny doložena koncovka *-ech*, nicméně celkový výskyt lokálu jména je velmi malý.

⁷⁹ Spisovná čeština povoluje u MJ *Želízy* všechny tři koncovky, v ČNK se však vyskytly pouze *-ech* a *-ách*.

⁸⁰ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 15. 3. 2009.

⁸¹ Tamtéž.

Všechny tři zmiňované koncovky jsou v lokálu MJ zakončených na -y produktivní. Z výsledků lze vyvodit, že výše uvedená tvrzení *Mluvnice češtiny* jsou v podstatě dodnes platná.

7.6.1.4 Instrumentál

Ačkoli je dle ÚJČ a jeho *Internetové jazykové příručky* možná v instrumentálu pouze koncovka -y, v ČNK byly zaznamenány případy, kdy jména končila na -ami. Přestože je frekvence sedmého pádu místních jmen velmi nízká, pro větší přehlednost jsme výsledky zapsali do tabulky. Jména jsme vyhledávali pro jejich malou frekvenci pouze v SYN2006PUB.

	SYN2006PUB		
	instrumentál		
	celkem	-y (%)	-ami (%)
Počátky	8	38	62
Sviny	14	93	7
Karlovy Vary	85	99	1
Klobouky	10	70	30
Hradčany	42	81	19
Doudleby	3	0	100

Koncovku -ami uvádí A. Polívková jako typickou spíše pro hovorový jazyk (2007, str. 25). V psaných korpusech však byl u některých jmen její výskyt relativně vysoký. Celkově však frekvence instrumentálu u výše uváděných MJ byla poměrně nízká, proto výsledky nelze absolutizovat. Nejméně dokladů s koncovkou -ami bylo vyhledáno u MJ *Karlovy Vary*. Důvodem by mohla být velikost a známost města. „...a pak úsek za Karlovými Varami, kde je...“⁸² Pouze koncovka -ami byla vyhledána u místního jména *Doudleby*, nicméně celkový počet tvarů

⁸² Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 15. 3. 2009.

v instrumentálu byl pouze tři. „...mezi Vamberkem, Rychnovem nad Kněžnou a Doudlebkami nad Orlicí.“⁸³

U jiných MJ jako *Dušníky, Zásmuky, Stachy, Buky, Veltrusy* apod. byla vyhledána v naprosté většině případů pouze koncovka *-y*. Z tabulky můžeme vyvodit, že v publicistických textech zahrnutých do ČNK není frekvence koncovky *-ami* u některých jmen zanedbatelná.

7.6.2 Místní jména zakončená na *-ic(e)*

Některá pomnožná místní jména zakončená na *-ic(e)* mají podle *Internetové jazykové příručky* i A. Polívkové v dativu dubletní koncovky *-ím* a *-ům*. Původní maskulina přešla k femininům, jména se skloňují podle podvzoru *ulice*, v dativu se však udržela také původní koncovka podle starého vzoru *oráč*.

Český jazykový atlas (2002, str. 246) uvádí, že u jmen typu *Prachatice* je nejvíce rozšířenou koncovkou *-ům/-um*, kterou uslyšíme v celých Čechách kromě západní části jihozápadočeského nářečí (zde koncovka *-om*). Na Moravě je situace pestřejší. Západní Morava po linii Litovel–Prostějov–Kroměříž–Mikulov používá koncovku *-ím*. Pro Valašsko je typická koncovka *-ám*, pro střední Moravu koncovka *-om*, pro Slezsko potom *-ům/-um*.

Situace v textech ČNK je však jiná. Místní jména v dativu se celkově vyskytují málo, proto jsme zmíněný pád tentokrát vyhledávali pouze v SYN2006PUB. Postupně jsme zadali do vyhledávání jména *Albrechtice, Boskovice, Budějovice, České Velenice, Ďáblice, Dačice, Hořice, Ivanovice, Karlovice, Litoměřice, Lovosice, Neratovice, Pardubice, Prachatice a Rosice*. Nejvíce dativních tvarů bylo vyhledáno u jmen *Pardubice* (934), *Budějovice* (784) a *Neratovice* (108). Výskyt dativu u ostatních jmen byl velmi nízký. Pouze u jmen *Boskovice, Budějovice, Ďáblice, Lovosice* a *Neratovice* program našel ve velmi malém množství koncovku *-ům*. U všech dalších jmen je použití koncovky *-ím* absolutní. Celkem 11krát se mužská koncovka vyskytla

⁸³ *Český národní korpus - SYN2006PUB*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 15. 3. 2009.

u MJ *Budějovice*, 1krát u zbylých čtyřech jmen. „*Na Vídni je příjemné, ale zároveň i matoucí to, že se tak podobá Praze, Brnu, Plzni či Českým Budějovicům...*“⁸⁴ „... *modrého nebe a nekonečného výhledu směrem k Blansku a Boskovicům.*“⁸⁵ „... *jeli jsme k Lovosicům a na předměstské křižovatce se zprava přiblížilo malé nákladní auto...*“⁸⁶

Z vyhledaných dokladů lze tedy vyvodit, že původní mužská koncovka *-ům* není již v psaném jazyce produktivní. Podle *Českého jazykového atlasu* je však v běžně mluveném jazyce koncovka *-ům* na území Čech v užším smyslu živá (viz začátek kapitoly 7.6.2).

Existují také místní jména, jejichž nominativní tvar může být interpretován jako tvar jednotného i množného čísla. Tak je tomu například u MJ *Sedlec-Prčice*, jehož genitiv může znít *Sedlce-Prčice* i *Sedlce-Prčic*. Dublety, popřípadě i triplety jsou i v ostatních pádech – dat. *-i, -ím, -ům*; ak. *-i, -e*; lok. *-i, -ích*; instr. *-í, -emi*.

SYN2006PUB									
	genitiv			lokál			instrumentál		
	celkem	0 (%) ⁸⁷	-e (%)	celkem	-ích (%)	-i (%)	celkem	-emi (%)	-í (%)
Prčice	225	39	61	58	40	60	5	20	80
Sedlice	46	37	63	53	34	66	5	40	60
Hostivice	93	84	16	139	71	29	10	90	10

Na základě výsledků lze vyvodit, že skloňování místního jména *Prčice* je živé v obou číslech, mírně převažuje skloňování v jednotném čísle. V genitivu byly zaznamenány také případy, ve kterých se jednalo spíše o frazeologismus „*jít do prčic*“, i když mnohdy ne zcela typicky

⁸⁴ *Český národní korpus - SYN2006PUB*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 16. 3. 2009.

⁸⁵ *Český národní korpus - SYN2006PUB*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 16. 3. 2009.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Symbol 0 znázorňuje nulovou koncovku.

užitý: „*Celý život mne pořád někdo posílal do Prčic. Někdy do Prčic křen kopat...*“⁸⁸ (podobných dokladů s nulovou koncovkou asi 20). V přeneseném smyslu slova je obvyklejší psát *prčice* s malým počátečním písmenem. Pouze 5krát se jméno objevilo v sedmém pádě, z toho 1krát s koncovkou *-emi*: „*třeba v oblasti mezi Milevskem a Prčicemi...*“⁸⁹

V obou číslech je možné skloňovat také MJ *Sedlice*, ne však *Nové Sedlice* – ty jsou jen pomnožné (Polívková 2007, str. 161, 137). V tabulce jsme tedy vynechali doklady MJ *Nové Sedlice*.⁹⁰ Frekvence obou čísel je zhruba stejná jako u MJ *Prčice*.

Opačná situace nastává u jména *Hostivice*, kde výrazně převažuje skloňování v plurálu. Podle Profouse (1947, str. 640–641) vzniklo MJ *Hostivice* z osobního jména *Hostivít* a přivlastňovací přípony *ja>jě* rodu ženského. Udává také lidové podoby jména – v *Hostivici*, z *Hostivice* – a poznámku, že přistěhovalci používají podoby v *Hostivicích*.

Domníváme se, že uživatelé jazyka často nevědí, zejména co se týče malých obcí a měst, že přípustná jsou obě čísla, spíše zvolí tu podobu, která je jim přirozenější, což dosvědčují příklady z Profouse u jména *Hostivice* či užívání singuláru i plurálu u MJ *Nové Sedlice*. U místního jména *Hořice*, které je pouze pomnožné, nalezneme pouze čtyři doklady na užití jména v jednotném čísle. Důvodem může být fakt, že město je známé díky výrobě Hořických trubiček.

7.7 Jiná problematická jména

7.7.1 Dvůr Králové nad Labem

U místních jmen jako *Dvůr Králové* či *Hradec Králové* zůstává druhá část neskloňovaná (ustrnulý genitiv od *králová*; viz kapitola 4.6) ve

⁸⁸ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 16. 3. 2009.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ Doklady na MJ *Nové Sedlice* se však objevily v obou číslech: v genitivu 4krát *Nových Sedlic* a 3krát *Nové Sedlice*, v lokálu 3krát *Nových Sedlicích* a 2krát *Nové Sedlici*.

všech pádech. V běžně mluveném jazyce se však často lze setkat s podobami, kdy se skloňují obě části jména.

V obou psaných korpusech jsme postupně vyhledali v různých pádech různé možnosti skloňování. Z vyhledaných dokladů vyplývá, že v psaném jazyce je respektován ve všech pádech tvar *Králové*. Méně než jedním procentem jsou zastoupeny tvary sklonné: dat. ze *Dvora Králového*, lok. ve *Dvoře Královém*. „...upozornil správce lesní správy ve *Dvoře Královém nad Labem Jindřich Litomiský*.“⁹¹ U MJ *Hradec Králové* se vyskytly opět jen minimálně tvary: gen. z *Králového Hradce*, z *Králového Hradce*, popř. z *Hradce Králového / Králového*, dat. *Hradci Královému*, lok. v *Královém Hradci*, popř. v *Hradci Královém*. „... jezdil ale také do *Hradce Králového, Děčína, Ústí nad Labem*...“⁹²

V mluvených korpusech nebyly nalezeny žádné doklady nespisovných koncovek, dokladů se spisovnými koncovkami bylo vyhledáno méně než dvacet.

7.7.2 *Králův Dvůr*

U MJ *Králův Dvůr* se skloňují obě části (*Králův* jako *otcův*, *Dvůr* jako vzor *hrad*, v genitivu dochází k upřednostňování koncovky *-a*, v lokálu jsou možné tvary *Dvoře/Dvoru*). V běžně mluveném projevu se však i přivlastňovací adjektivum *Králův* skloňuje podle vzoru *mladý*, tak může dojít i k záměně jmen *Králův Dvůr* a *Dvůr Králové*. V psaném textu, v korpusech SYN2005 a SYN2006PUB, tvořily opět nespisovné tvary méně než jedno procento. V SYN2005 se v beletrii objevil tvar v *Královém Dvoře*: „... byla *mladá*, měli se *strejčkem Lojzou* v *Královém Dvoře dvě cukrárny*.“⁹³ V SYN2006PUB se nespisovné koncovky vyskytly v genitivu a lokálu. „*Budějovic bude chtít získat tři body na*

⁹¹ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 17. 3. 2009.

⁹² Tamtéž.

⁹³ Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 18. 3. 2009.

*hřišti Králového Dvora.*⁹⁴ „V České fotbalové lize hraje ..., v divizi Sušice ve Strakonících, Tachov v Královém Dvoře...“⁹⁵

Z výsledků obou korpusu vyplývá, že spisovné koncovky jsou v psaném jazyce převážně dodržovány.

7.7.3 *Odolena Voda*

Na straně 18 jsme již objasňovali původ místního jména *Odolena Voda*. Dříve se skloňovala pouze druhá část jména – *Voda*, první část – genitiv osobního jména *Odolen* – zůstala neskloňná. Příručky zachycující kodifikaci z roku 1993 uvádějí však skloňování obou částí, a sice podle vzoru žena: *Odolena Voda*, gen. *Odoleny Vody*. Starší příručky jako *Slovník spisovného jazyka českého* z roku 1989 nebo *Slovník spisovné češtiny* z roku 1978 zmiňované MJ neuvádějí vůbec.

Z korpusu SYN2006PUB jsme vytvořili dva subkorpusy, které obsahují přibližně stejné množství slov. První subkorpus SYN89–95PUB obsahuje texty z let 1989–1995 (47,19 milionů slov), druhý subkorpus nazvaný SYN03–04PUB zahrnuje texty z let 2003–2004 (49,09 milionů slov). Z výzkumu jsme chtěli zjistit, zda se skloňování jména *Odolena Voda* během patnácti let změnilo, či nikoliv.

Vyhledávání pomocí funkce *lemma* nebylo možné kvůli velké variantnosti ve skloňování první části jména. Proto jsme tvary pro dané pády zadávali jednotlivě.

Tabulky jsme tentokrát vytvářeli pro větší přehlednost jiným způsobem. V prvním sloupci se nacházejí celé tvary místního jména v daném pádě, druhý sloupec označuje hodnoty z korpusu zachycující stav v letech 1989–1995, třetí potom stav z let 2003–2004. Řádek pojmenovaný „*celkem*“ udává součet všech tvarů v genitivu daného subkorpusu. Hodnoty u jednotlivých tvarů jsou převedeny na procenta. Pro ilustraci jsme pod každou tabulkou uvedli doklady na jednotlivé tvary.

⁹⁴ *Český národní korpus - SYN2006PUB*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 18. 3. 2009.

⁹⁵ Tamtéž.

Podíváme-li se na celkové hodnoty jednotlivých pádů v obou korpusech, vidíme, že v letech 1989–1995 byl výskyt MJ *Odolena Voda* přibližně 5krát nižší než v letech 2003–2004. Většina textů v obou subkorpusech, ve kterých se zmiňované jméno vyskytlo, se týkala sportu (*Odolena Voda* je známá především díky svému volejbalovému klubu AERO *Odolena Voda*).

V prvním subkorpusu, zachycujícím starší texty, převažují ve všech pádech tvary s neskloňovanou první částí. V dativu, akuzativu a instrumentálu bylo však vyhledáno velmi málo dokladů, výsledky tedy nejsou zcela jednoznačné.

V druhém subkorpusu s texty vzniklými přibližně po deseti letech nastala situace opačná. Starší tvar, ve kterém se první část neskloňovala, ustoupil a ve všech pádech je frekvence tvarů skloňovaných podle vzoru *žena* jednoznačně vyšší (u dativu a akuzativu jsou oba typy skloňování poměrně vyrovnané).

U některých pádů se vyskytly doklady, ve kterých byla první část skloňována jako přídavné jméno *Odolená*, v lokálu byl vyhledán také tvar *Odolene Vodě*.

genitiv	SYN89–95PUB	SYN03–04PUB
celkem	28	160
Odolena Vody (%)	60	28
Odoleny Vody (%)	40	71
Odolené Vody (%)	0	1

„Volejbalisté *Odolena Vody* vedli v Brně 2:1 na sety a 6:3...“⁹⁶
 „To nejlepší z *Odoleny Vody* a posily z loňského kladenského týmu...“⁹⁷
 „Slávisté postupně porazili rezervy *Odolené Vody* a *Příbrami*...“⁹⁸

⁹⁶ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 19. 3. 2009.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Tamtéž.

dativ	SYN89–95PUB	SYN03–04PUB
celkem	4	20
Odolena Vodě (%)	50	45
Odoleně Vodě (%)	25	55
Odolené Vodě (%)	25	0

„Třetí set už jednoznačně patřil Odolena Vodě, jejíž hráči zlepšili obranu i útok.“⁹⁹ „...věří, že titul proti Odoleně Vodě obhájí.“¹⁰⁰
 „...tentokrát přenechali jeho hráči vítězství Odolené Vodě.“¹⁰¹

akuzativ	SYN89–95PUB	SYN03–04PUB
celkem	4	22
Odolena Vodu (%)	75	43
Odolenu Vodu (%)	0	57
Odolenou Vodu (%)	25	0

„Navíc minulý týden přes Odolena Vodu postoupilo do semifinále Českého poháru...“¹⁰² „Dukla přehrála Odolenu Vodu její vlastní zbraní...“¹⁰³ „...říká 202 cm vysoký volejbalista, který Odolenou Vodu opustil...“¹⁰⁴

lokál	SYN89–95PUB	SYN03–04PUB
celkem	16	51
Odolena Vodě (%)	81	31
Odoleně Vodě (%)	13	61
Odolené Vodě (%)	0	6
Odolene Vodě (%)	6	2

⁹⁹ Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 19. 3. 2009.

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ Tamtéž.

„...muže dopadli poblíž veřejného automatu v Odolena Vodě, odkud měl telefonovat.“¹⁰⁵ „Dohromady 373 nových bytů dokončili v Odolene Vodě u Prahy.“¹⁰⁶ „Výstavba bytů v Odolene Vodě...“¹⁰⁷ „...dřevěným betlémem z kostela sv. Klimenta v Odolene Vodě.“¹⁰⁸

instrumentál	SYN89–95PUB	SYN03–04PUB
celkem	4	27
Odolena Vodou (%)	50	26
Odolenou Vodou (%)	50	74

„... kvůli zablokované páteři vynechal duel s Odolena Vodou.“¹⁰⁹ „...dobře připravit i na další vzájemný duel s Odolenou Vodou...“¹¹⁰

Z frekvence tvarů v jednotlivých subkorpusech vidíme, že během jednoho desetiletí se skloňování MJ *Odolena Voda* zcela změnilo. Je pravděpodobné, že kodifikace z roku 1993 (dle *Slovníku spisovné češtiny*; Filipec a kol. 2005 a *Akademických pravidel českého pravopisu*; 2002), ve které se již skloňují obě části jména *Odolena Voda* podle vzoru *žena*, zachytila tehdejší aktuální stav, tedy větší tendenci skloňovat obě části.

7.7.4 Kvantita u místních jmen *Rabí, Třeboň a Braník*

Přestože se problematika kolísání kvantity v kořenném vokálu netýká flexe, výzkum v ČNK jsme u těchto jmen provedli, a to zejména proto, že dokazují vliv jazyka mluveného na jazyk psaný (viz kapitola 4.6).

¹⁰⁵ *Český národní korpus - SYN2006PUB*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 19. 3. 2009. Tamtéž.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ Tamtéž.

Přestože spisovná podoba těchto místních jmen má krátký vokál *a*, v běžně mluveném jazyce existuje podoba s dlouhým kořenným vokálem – *Rábí*, *Třebáň* a *Bráník*. Tyto podoby se však vyskytují rovněž v publicistických, odborných textech a beletrii.

V korpusech SYN2005 a SYN2006PUB jsme vyhledali pomocí funkce *lemma* jak krátké, tak dlouhé podoby jmen ve všech pádech (u místního jména *Rabí* jsme v SYN2005 zadávali funkci *word*; při zadání funkce *lemma* se neobjevily všechny doklady). Poněkud problematické je jméno *Braník*, neoznačuje pouze místo (část Prahy), nýbrž je tak pojmenován také tamní sportovní klub a pivo, respektive pivovar, jehož počátky spadají do doby, kdy byl *Braník* samostatnou vsí. Bylo by velmi náročné roztrždit doklady tak, aby se ve výsledcích neobjevoval ani fotbalový klub, ani název piva, proto jsme od třídění upustili (jak název klubu, tak název piva se objevovaly v obou podobách – s krátkým i dlouhým vokálem). Jméno *Rabí* označuje obec, ale i zříceninu hradu nacházející se nad obcí. Opět se obě podoby vyskytovaly jak při označení obce, tak hradu.

	SYN2005			SYN2006PUB			SYN2005 + SYN2006PUB	
	celkem	-a- (%)	-á- (%)	celkem	-a- (%)	-á- (%)	-a- (%)	-á- (%)
Rabí	30	57	43	372	78	22	77	23
Třebáň	70	66	34	251	78	22	75	25
Bráník	138	96	4	1355	96	4	96	4

Nejmenší frekvence podoby s dlouhým kořenným vokálem byla vyhledána u místního jména *Bráník*, a to v obou korpusech. „*Tramvaje tehdy začaly jezdit z Bráníku do Modřan.*“¹¹¹ U dalších dvou jmen se frekvence v jednotlivých korpusech rozchází. U MJ *Rabí* je rozdíl způsoben tím, že v SYN2005 se nachází dvě třetiny dokladů s dlouhým vokálem (*Rábí*) v beletrii a odborné literatuře. „*A to od Čertova jezera,*

¹¹¹ *Český národní korpus - SYN2006PUB*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006.

Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 21. 3. 2009.

přes Boubín a prameny Vltavy až po Sušicko k hradu Rábí.“¹¹² Podoba *Třebáň* převažuje v publicistických textech i v SYN2005. „...za obcí *Mořina na Berounsku ve směru na Hlásnou Třebáň.*“¹¹³

V součtu obou korpusů jména *Rabí* a *Třebaň* tvoří doklady s dlouhým vokálem *á* jednu čtvrtinu všech případů, což je hodnota relativně vysoká. Z výsledků se proto můžeme domnívat, že v těchto případech má běžně mluvený jazyk poměrně velký vliv na jazyk psaný.

¹¹² *Český národní korpus - SYN2006PUB*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 21. 3. 2009.

¹¹³ *Český národní korpus - SYN2005*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. 26. 3. 2009.

8 Závěr

První česká místní jména vznikala v době, kdy spisovná čeština ještě neexistovala, řadíme je tak k nejstarším českým slovům. V různých dobách bylo pojmenovávání osad motivováno různě, dnes je však pro obyvatele České republiky historický původ místních jmen častokrát zastřený. To je také jeden z důvodů, proč existují u těchto jmen v mnoha pádech dubletní koncovky.

Místní jména a jejich skloňování se vyvíjela současně s českým jazykem. Stejně jako substantiva měnila i místní jména číslo, rod a způsob flexe. Tak vznikaly dubletní tvary, z nichž jeden byl starší. Původní tvary buď zanikaly a spisovným se stal pouze tvar mladší, nebo zůstaly ve spisovné češtině tvary oba. Obvykle je jeden z tvarů produktivnější (zpravidla mladší).

Mluvený jazyk představuje další faktor, který ovlivňuje skloňování místních jmen v současné spisovné češtině. Autoři textů mohou být ovlivněni interdialektem či místním jazykovým územ.

V práci *Specifika flexe toponym v současné češtině* jsme sledovali na základě analýzy textů *Českého národního korpusu* vývojové tendence ve skloňování určitých skupin místních jmen – jaké koncovky jsou v různých pádech produktivní, jaké jsou mezi dubletními koncovkami v konkrétních pádech kvantitativní poměry.

Výsledky jsme také porovnávali s tvary typickými pro běžně mluvený jazyk (údaje o těchto tvarech byly získány ze slovníků *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I, II* a *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I–V*, popřípadě také z *Českého jazykového atlasu*).

U maskulin zakončených na tvrdou či obojetnou souhlásku jsme u vybraných jmen zjistili, že volba koncovky by mohla být ovlivněna velikostí a polohou místa. Výskyt starších koncovek jak v genitivu, tak v lokálu byl vyšší u místních jmen obcí větších a známějších a obcí, které se nacházejí především v centrální části Čech.

Naopak mladší koncovky utvořené podle pravidel spisovného skloňování se vyskytovaly u jmen obcí menších. Tato domněnka však byla vyslovena na základě výzkumu malého množství jmen, proto ji nelze považovat za absolutní.

U některých jmen se objevují takové dubletní koncovky, které nemají oporu ve spisovném jazyce (viz *Želiv*, *Zliv* nebo *Odolena Voda*). Chybné skloňování je způsobeno zastřeným významem jména (*Odolena Voda*) nebo neznalostí rodu jména (*Želiv*).

Obecně lze říci, že v psaném jazyce se u námi vybraných jmen vyskytují v určitých pádech dvě koncovky, z nichž jedna zaujímá v dnešní češtině centrální postavení, u druhé koncovky je frekvence poměrně nízká. Velmi často stojí na periferii koncovka starší, jejíž frekvence stále klesá. Jedním z důvodů ústupu starší koncovky může být tendence unifikační, která se projevuje vyrovnáváním tvarotvorného základu (např. lokál u jmen typu *Zábřeh*: v *Zábřeze* / v *Zábřehu*). Starší koncovka také obvykle reprezentuje místní úzus.

V ČNK jsme vyhledali přes 100 místních jmen. Prostřednictvím výzkumu jsme se snažili upozornit na problematické skloňování místních jmen a na vývojové tendence v jejich skloňování. Jsme si však vědomi toho, že počet zkoumaných jmen představuje pouze malou část místních jmen, a proto nelze výsledky v této práci zcela zobecňovat.

9 Seznam použitých zkratek

ESČ – Encyklopedický slovník češtiny

MČ II – Mluvnice češtiny II

ČNK – Český národní korpus

ÚČNK – Ústav Českého národního korpusu

ČJA – Český jazykový atlas

SSČ – Slovník spisovné češtiny

gen. – genitiv

dat. – dativ

ak. – akuzativ

lok. – lokál

instr. – instrumentál

MJ – místní jméno

10 Anotace

Příjmení a jméno: Tesařová Helena

Fakulta a katedra: Filozofická fakulta, Katedra bohemistiky

Název práce: Specifika flexe toponym v současné češtině

Počet znaků: 115 920

Počet titulů použité literatury: 21

Počet použitých pramenů: 11

Klíčová slova: místní jména, skloňování, Český národní korpus, dubletní koncovky

V této magisterské diplomové práci jsme pomocí textů *Českého národního korpusu* chtěli zjistit, jak se v současnosti skloňují česká místní jména. Zaměřili jsme se na ta jména, která mají v některých pádech dubletní koncovky. Sledovali jsme, jaké je kvantitativní zastoupení mezi konkurujícími se tvary. Na základě výsledků zjištěných v ČNK jsme se snažili postihnout vývojové tendence v současné češtině, co se deklinace místních jmen týče.

11 Seznam použité literatury

- Akademická pravidla českého pravopisu. Praha: Academia, 2002.
- Balhar, J.: Český jazykový atlas IV. Praha: Academia, 2002.
- Filipec, J. a kol.: Slovník spisovné češtiny. Praha: Academia, 2005.
- Filipec, J. – Daneš, F.: Slovník spisovné češtiny. Praha: Academia, 1978.
- Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (ed.): Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Lidové noviny, 2002.
- Komárek, M. a kol.: Mluvnice češtiny II. Praha: Academia, 1986.
- Hajič, J.: Disambiguation of Rich Inflection (Computational Morphology of Czech). Vol. 1. Karolinum Charles University Press, Praha, 2004.
- Havránek, B.: Slovník spisovného jazyka českého III, Praha: Academia, 1989.
- Havránek, B. (hl. red.): Slovník spisovného jazyka českého IV. Praha: Academia, 1971.
- Hosák, L. – Šrámek, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. Praha: Academia, 1970.
- Hosák, L. – Šrámek, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. Praha: Academia, 1980.
- Lotko, E.: Slovník lingvistických termínů pro filology. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003.
- Lutterer, I. – Šrámek, R.: Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Havlíčkův Brod: Tobiáš, 2004.
- Polívková, A.: Naše místní jména a jak jich užívat. Praha: Universum, 2007.
- Profous, A.: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, díl I., Praha: ČSAVU, 1947.
- Profous, A.: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, díl II., Praha: ČSAVU, 1949.
- Profous, A.: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, díl III., Praha: SPN, 1951.
- Profous, A., Svoboda, Jan: Místní jména v Čechách, jejich vznik,

- původní význam a změny, díl IV., Praha: ČSAV, 1957.
- Spoustová, D. – Hajič, J. – Votrubec, J. – Krbeček, P. – Květoň, P.: The Best of Two Worlds: Cooperation of Statistical and Rule-Based Taggers for Czech. In: Proceedings of the Workshop on Balto-Slavonic Natural Language Processing. ACL 2007, Praha. str. 67–74.
- Šrámek, R.: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova Univerzita, 1999.
- Váhala, F.: Skloňování vlastních jmen osobních a místních. Praha: Orbis, 1963.

12 Seznam pramenů

- Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz/>>.
- Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus - KSK-DOPISY. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus - ORAL2008. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2008. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus - ORAL2006. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus - BMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2002. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus - PMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Internetová jazyková příručka ÚJČ AV ČR, Praha. Dostupná z WWW: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>>.
- Manuál korpusového manažeru Bonito. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz/bonito/>>.

Korpusová lingvistika. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha.

Dostupná z WWW: <ucnk.ff.cuni.cz/doc/korp_lingv_prehled.rtf>.